

Van inclusie naar impact

EEN MEERJARIGE STUDIE NAAR DE IMPACT VAN HET ERASMUS+ PROGRAMMA ONDER HO-STUDENTEN

Kyra de Korte | Kristel Nas | Josien Lodewick | Matthijs Brink

Van inclusie naar impact.

Een meerjarige studie naar de impact van het Erasmus+ Programma onder ho-studenten.

Kyra de Korte, Kristel Nas, Josien Lodewick & Matthijs Brink

Met medewerking van Danny Brukx

September 2020

In opdracht van het Nationaal Agentschap Erasmus+ Onderwijs & Training.

Dit project werd gefinancierd met de steun van de Europese Commissie. De verantwoordelijkheid voor deze publicatie ligt uitsluitend bij de auteur. De Commissie kan niet aansprakelijk worden gesteld voor het gebruik van de informatie die erin is vervat.

© 2020 ResearchNed Nijmegen in opdracht van het Nationaal Agentschap Erasmus+ Onderwijs & Training. Alle rechten voorbehouden. Het is niet geoorloofd gegevens uit dit rapport te gebruiken in publicaties zonder nauwkeurige bronvermelding. ResearchNed werkt conform de kwaliteitsnormen NEN-EN-ISO 9001:2015 voor kwaliteitsmanagementsystemen en NEN-ISO 20252:2012 voor markt-, opinie- en maatschappelijk onderzoek.

Inhoudsopgave

1	Samenvatting	5
2	Situering van het meerjarig onderzoek	7
2.1	Inleiding	7
2.2	Onderzoeksdoel en vraagstelling	8
2.2.1	Van internationale mobiliteit naar het ontwikkelen van persoonlijke vaardigheden	9
2.2.2	Van internationale mobiliteit naar Europese identiteit	10
2.2.3	Van internationale mobiliteit naar kansen voor werkgelegenheid	10
2.3	Bevindingen uit eerder onderzoek	10
2.4	Leeswijzer	13
3	Onderzoekopzet en dataverzameling	15
3.1	Methode	15
3.1.1	Onderzoeksdisein	16
3.2	Steekproefdesign	18
3.3	Samenstelling responsgroep	18
3.4	Responsgroep naar achtergrondkenmerken	20
4	Persoonlijke vaardigheden	23
4.1	Inleiding	23
4.2	Zelfbeeld en gevoel voor eigenwaarde	23
4.3	Assertiviteit / zelfstandigheid	24
4.4	Flexibiliteit	26
4.5	Vertrouwen in anderen	27
5	Interculturele vaardigheden	29
5.1	Inleiding	29
5.2	Culturele oriëntatie	29
5.3	Internationale blik	30
5.4	Europese blik	32
6	Afgestudeerden en de arbeidsmarkt: de rol van een buitenlandervaring	35
6.1	Vaardigheden in de praktijk	35
6.2	Opbrengsten buitenlandervaring in kwalitatief perspectief	36
7	Conclusies en discussie	39
	Bijlage A: Methodologische verantwoording	41
	Bijlage B: Tabellen en figuren	45

1 Samenvatting

Het Nationaal Agentschap (NA) Erasmus+ geeft in haar doelstellingen aan dat het belangrijk is dat de projecten van Erasmus+ zoveel mogelijk effect hebben en zo goed mogelijk slagen. Om die reden besteedt het NA aandacht aan de impact van het programma. Dit rapport draagt hieraan bij door stil te staan bij de resultaten van het longitudinale onderzoek dat de impact van Erasmus+ op de persoonlijke en interculturele vaardigheden van studenten in het hoger onderwijs meet. Met andere woorden, wat is de outcome en impact van het Erasmus+ Programma. Voor de outcome van het Erasmus+ Programma geldt voor dit onderzoek dat er gelet wordt op de veranderingen in (nieuwe) vaardigheden, kennis en gedrag en het (eventueel) verbeterd zelfvertrouwen bij de student. Voor de uiteindelijke impact wordt er onder andere gelet op fundamentele veranderingen met betrekking tot actief burgerschap en verbeterde inzetbaarheid op de arbeidsmarkt. Het onderzoek is een vervolg op het eerste cross-sectioneel onderzoek dat in juni 2019 uitkwam en de start vormde van het meerjarig onderzoek (MJO) naar de impact en doelstellingen van het Erasmus+ Programma.

Dit onderzoek beoogt de verschillen tussen twee groepen studenten in kaart te brengen: (1) studenten zonder buitenlandervaring en (2) studenten met een buitenlandervaring ('free-movers' en studenten met een buitenlandervaring met een Erasmus+-beurs). Hiervoor is dezelfde groep respondenten tussen november 2018 en januari 2020 gevolgd en zijn er drie metingen verricht. Om vast te kunnen stellen of bepaalde attitudes en/of ontwikkelingen in vaardigheden het directe gevolg zijn van een (gepland) buitenlandbezoek, stellen we in dit onderzoek een experimenteel design op. De analysemethode bestaat daarmee uit een lineair mixed-model benadering. Deze benadering beschouwt de verandering die een student eventueel meemaakt over de tijd niet als vast intercept, maar eerder als een willekeurig variërende parameter tussen individuen.

Uit de resultaten blijkt allereerst dat voor bijna alle vaardigheden en attitudes de twee groepen studenten (wel vs. geen buitenlandervaring) vanaf de nulmeting al significant van elkaar verschillen. Dit betekent dat studenten die uiteindelijk naar het buitenland zullen gaan, voorafgaand al een grotere kans hebben op een positiever zelfbeeld, grotere zelfstandigheid en de mate waarin zij openstaan voor reizen en andere culturen. Ook hebben studenten die uiteindelijk naar het buitenland gaan, voorafgaand aan het buitenlandbezoek al hogere gepercipieerde waardes voor culturele oriëntatie, internationale blik en Europese blik dan studenten die geen buitenlandervaring hebben opgedaan. Alleen bij een meer flexibele houding, het vertrouwen in anderen en een internationalere blik is er daadwerkelijk een significant effect van buitenlandbezoek gevonden. Met andere woorden, na een buitenlandbezoek zijn studenten vaak flexibeler, hebben meer vertrouwen in anderen of zijn meer internationaal georiënteerd dan studenten zonder een buitenlandervaring.

Wat betreft de andere vaardigheden en attitudes kunnen de uitkomsten erop wijzen dat deze niet louter een afhankelijke variabele zijn om te bestuderen, maar juist een mogelijke verklaring zijn voor de uiteindelijke stap naar het buitenland. Zo zou het kunnen dat studenten die zelfstandiger zijn of een positiever zelfbeeld hebben, de stap naar het buitenland als minder groot ervaren dan de groep die deze vaardigheden in mindere mate bezit. Hier zou vervolgonderzoek mogelijk meer uitsluitsel over kunnen geven.

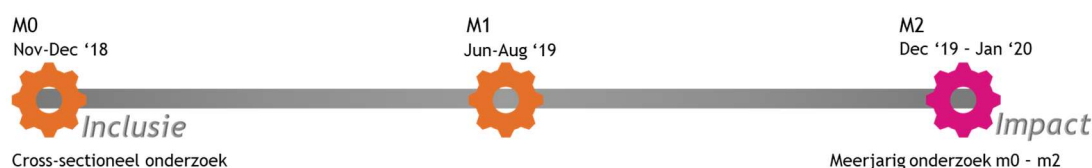
2 Situering van het meerjarig onderzoek

2.1 Inleiding

Dit rapport gaat in op het longitudinale onderzoek naar de impact van het Erasmus+ Programma voor studenten in het hoger onderwijs. Dit onderzoek is een vervolg op het eerste cross-sectioneel onderzoek¹ dat in juni 2019 uitkwam en de start vormde van het meerjarig onderzoek (MJO) naar de impact en doelstellingen van het Erasmus+ Programma (figuur 2.1). Het MJO bestaat zo uit twee met elkaar verweven deelonderzoeken: een cross-sectioneel onderzoek dat voornamelijk de inclusiviteit van het programma meet en een longitudinaal onderzoek dat de impact van Erasmus+ op de interculturele vaardigheden van studenten beoogt vast te stellen. Met de resultaten van dit onderzoek wordt niet alleen beoogd een inzicht te verschaffen in de bijdrage van het Erasmus+ Programma, maar ook eventuele kansen en mogelijkheden aan te stippen.

In het eerste rapport is gekeken in hoeverre er correlaties zijn tussen bepaalde vaardigheden en studenten die al dan niet studie-ervaring hebben opgedaan in het buitenland. Hiervoor is een uitgebreide enquête afgenomen om onder andere het intercultureel bewustzijn en de taligheid van studenten in kaart te brengen, evenals hun (geplande) buitenlandervaring en mogelijke andere factoren die een rol spelen bij de impact van het Erasmus+ Programma zoals de sociaaleconomische achtergrond. Dit longitudinaal onderzoek meet de hiervoor genoemde indicatoren op drie meetmomenten (m0, m1 en m2) en brengt zo de ontwikkelingen in kaart. De groep studenten uit de eerste meting (m0; najaar 2018) die heeft aangegeven deel te willen nemen aan vervolgmetingen, is zowel in de zomer van 2019 (m1) als aan het einde van 2019 (m2) opnieuw benaderd voor een tweede en derde meting.²

In dit onderzoek wordt voornamelijk gekeken naar causale relaties tussen een buitenlandverblijf en de zojuist besproken culturele en persoonlijke vaardigheden van studenten. Er wordt daarbij nagegaan in hoeverre deze ontwikkelingen een verschillend verloop hebben voor studenten met en zonder buitenlandervaring. Door hier rekening mee te houden kan uiteindelijk de impact van een buitenlandbezoek (met het Erasmus+-mobiliteitsprogramma) onderzocht worden.

Figuur 2.1: Van inclusie naar impact. Visuele weergave van de meetmomenten van het meerjarig onderzoek naar de impact van het Erasmus+ Programma.

De start van de dataverzameling van dit onderzoek vond plaats voor de COVID-19 uitbraak. Een initiële vierde meting zou plaats vinden tijdens de COVID-19-crisis. Hier is dan ook vanaf gezien. De gevolgen van de COVID-19-crisis worden in de onderzoekverantwoording in de bijlage verder toegelicht (bijlage A).

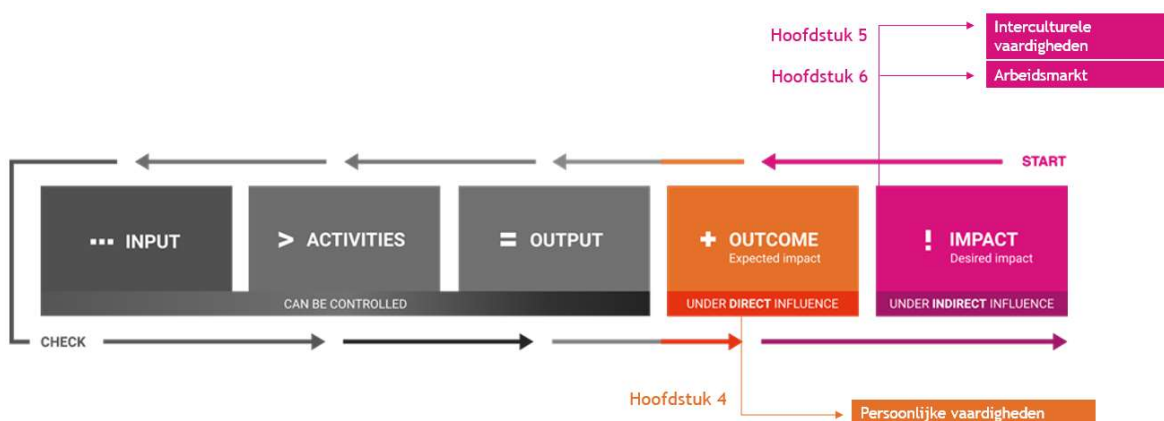
1 Kurver, B., Nas, K., Korte, de, K. & J. Warps (2019). Buitenlandervaring voor iedereen? Nulmeting naar impact en inclusiviteit van het Erasmus+-mobiliteitsprogramma. Nijmegen: ResearchNed.

2 Een geplande vierde meting is uiteindelijk niet meer uitgevoerd vanwege de huidige corona-crisis. Dit kwam onder andere door de internationale mobiliteit die sterk onder druk kwam door de getroffen maatregelen.

2.2 Onderzoeksdoel en vraagstelling

Het Erasmus+ Programma streeft naar gemeenschappelijke Europese waarden en het bevorderen van sociale integratie en intercultureel begrip en het versterken van het gevoel van betrokkenheid bij een gemeenschap. Hiervoor zijn enkele internationale actielijnen uitgezet³. Dit onderzoek kadert zich binnen de Kern Actie 1 (KA1) van het Erasmus+ Programma. Hier staat de mobiliteit binnen Europa centraal. Voor de studentenmobiliteit van het Erasmus+ Programma kan dit door een buitenlandervaring op te doen tijdens of vlak na de studie. Tijdens de studie kunnen studenten studeren of stage lopen in één van de deelnemende programmalanden. Via het subsidieprogramma van Erasmus+ worden het land en instelling gekozen waar studenten willen studeren.⁴ Ook stage lopen bij een groot internationaal bedrijf behoort tot de mogelijkheden. Binnen een jaar na het afstuderen kan men bovendien in een ander programmaland stage lopen, om zo de overgang naar de arbeidsmarkt makkelijker te maken (dit moet voor het afstuderen aangevraagd worden). In dit onderzoek gaat daarom ook aandacht uit naar de gevolgen van dit proces op de kansen op de arbeidsmarkt van oud-studenten. Daarnaast worden ook studenten meegenomen die zonder een Erasmus+-beurs naar het buitenland gaan. Deze studenten worden in dit onderzoek free-movers genoemd.

Het Nationaal Agentschap (NA) Erasmus+ geeft in haar doelstellingen aan dat het belangrijk is dat de projecten van Erasmus+ zoveel mogelijk effect hebben en zo goed mogelijk slagen.⁵ Om die reden besteedt het NA aandacht aan de impact van het programma. Daarmee wordt bedoeld op de verandering die mede dankzij een project wordt bereikt - voor een individu, voor een organisatie en voor de maatschappij. Om inzicht te krijgen in dit proces heeft het NA een *Impacttool* ontwikkeld. Gelet op deze benaderingswijze ligt de focus van de onderzoeksvragen voornamelijk op de *outcome* en *impact* van het Erasmus+ Programma voor studenten (figuur 2.2).

Figuur 2.2: De impacttool van Erasmus+ met in kleur de aspecten waar dit longitudinale onderzoek op focust.

Voor de outcome van het Erasmus+ Programma geldt dat er gelet wordt op de veranderingen in (nieuwe) vaardigheden, kennis en gedrag en het (eventueel) verbeterd zelfvertrouwen bij de student. Hier wordt op ingegaan in hoofdstuk 4. Voor de uiteindelijke impact wordt er onder andere gelet op fundamentele veranderingen met betrekking tot actief burgerschap (hoofdstuk 5) en verbeterde inzetbaarheid op de arbeidsmarkt (hoofdstuk 6). De centrale onderzoeksvraag die aan het einde van het rapport op basis van de bevindingen wordt beantwoord luidt:

3 Erasmus+ werkt daarbij via drie actielijnen: Mobiliteit (KA1), Strategische partnerschappen (KA2) en Beleidsontwikkeling (KA3).

4 Aan het Erasmus+ Programma doen alle 28 EU-lidstaten mee plus IJsland, Liechtenstein, Noorwegen, Turkije en Macedonië. Deze 33 programmalanden verschillen per actielijn. Voor de deelnemende landen zie ook: https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/resources/programme-guide_en

5 <https://www.erasmusplus.nl/impacttool-mobiliteit#outcomeHeading>

In hoeverre levert het Erasmus+ Programma een bijdrage aan de ontwikkeling van studenten en slaagt het daarmee in zijn vooropgezette doelen?

Om deze hoofdvraag te beantwoorden bekijken we telkens voor verschillende thema's of er een verband is met een buitenlandervaring en, zo ja, om welk verband het gaat. Hiervoor onderzoeken we een reeks deelvragen die verwant zijn aan de doelstellingen van het Erasmus+ Programma en bij uitbreiding die van de Europese Commissie. In de volgende alinea's introduceren we deze deelvragen, telkens met de bijbehorende doelen en hypothesen.

2.2.1 Van internationale mobiliteit naar het ontwikkelen van persoonlijke vaardigheden

De Europese Commissie geeft aan dat onderwijs en cultuur in de eerste plaats tot de verantwoordelijkheid van lidstaten behoort. Echter, de commissie ziet de rol van Europa als een belangrijke complementaire rol en dit met name als het gaat om grensoverschrijdende activiteiten. Het Erasmus+ Programma wordt hierbinnen als belangrijk voorbeeld genoemd, waarbij het in het belang van alle lidstaten is om het potentieel van onderwijs en cultuur volledig te benutten.⁶ Hoe het Erasmus+ Programma bijdraagt aan het onderwijs en de cultuur binnen Nederland is een te brede vraag om binnen dit onderzoek te beantwoorden. Binnen dit MJO zijn daarom enkele aspecten die binnen deze twee begrippen (onderwijs en cultuur) vallen in overleg met het Nationale Agentschap Erasmus+ verder uitgewerkt en samengebracht onder de noemer 'persoonlijke vaardigheden'. Deze persoonlijke vaardigheden zijn onder te verdelen in sociale vaardigheden, communicatieve vaardigheden en cognitieve vaardigheden (figuur 2.2).

Voor het opstellen van de deelvragen is een eerste inventarisatie gemaakt van de beschikbare literatuur en gekeken waar we eventuele effecten van het Erasmus+ Programma kunnen verwachten en waar nog weinig onderzoek naar is gedaan. Uit deze inventarisatie kwam naar voren dat internationale mobiliteit onder bepaalde voorwaarden een meerwaarde kan betekenen, zowel op vlak van persoonlijkheidsontwikkeling als voor de professionele groei.^{7 8 9} Uiteindelijk wordt in hoofdstuk 4 stilgestaan bij de volgende vier onderzoeksvragen:

- a. Wat is de impact van een buitenlandervaring op het zelfbeeld van studenten?
- b. Wat is de impact van een buitenlandervaring op de zelfstandigheid van studenten?
- c. Wat is de impact van een buitenlandervaring op de flexibiliteit van studenten?
- d. Wat is de impact van een buitenlandervaring op het vertrouwen van studenten in anderen?

6 https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-strengthening-european-identity-education-culture_en.pdf

7 Bracke, Carla (2007). Onderzoek naar de omkadering voor Vlaamse jongeren die naar het Zuiden trekken. In opdracht van het Platform Kleurrijk Vlaanderen.

8 Behrnd, Verena, Prozelt, Susanne (2011). Intercultural competence and training outcomes of students with experiences abroad. (article in press) In: International Journal of Intercultural Relations, 29, pp. 137-163.

9 Teichler, Ulrich & Rizva, B. (2007). The changing role of student mobility. In: Higher Education Policy. 20, 457-475.

2.2.2 Van internationale mobiliteit naar Europese identiteit

De Europese Commissie kwam in maart 2017 met een Witboek (White Paper)¹⁰ dat de verschillende wegen schetst die Europa in de toekomst kan bewandelen.¹¹ Voorzitter Juncker zette daaropvolgend zijn visie uiteen voor een meer verenigde, sterkere en democratischere Unie in zijn State of the Union-toespraak van 2017¹². Eén van de belangrijkste topics binnen dit debat betreft de reflectie over een gemeenschappelijke Europese identiteit. Zo wordt aangegeven dat “(...) zestig jaar na de ondertekening van de Verdragen van Rome het versterken van de Europese identiteit essentieel blijft, en onderwijs en cultuur hiervoor de beste drijfveren zijn.”¹³ Binnen deze visie past het actief stimuleren van de internationale mobiliteit. De Europese Commissie geeft zelf aan dat het meest prominente voorbeeld van EU-maatregelen om de mobiliteit te stimuleren het dertig jaar oude Erasmus+ Programma is. In deze studie gaan we in hoofdstuk 5 na of een buitenlandervaring bijdraagt aan een gezamenlijke Europese identiteit en een meer internationale/open blik. Hiervoor staan volgende onderzoeksvragen centraal:

- e. Wat is de impact van een buitenlandervaring op de culturele oriëntatie van de student?
- f. Wat is de impact van een buitenlandervaring op de internationale oriëntatie van de student?
- g. Wat is de impact van een buitenlandervaring op de Europese oriëntatie van de student?

2.2.3 Van internationale mobiliteit naar kansen voor werkgelegenheid

De Europese Commissie geeft aan dat er aanwijzingen zijn dat mensen die aan het Erasmus+ Programma hebben deelgenomen ‘uitstekende kansen’ op de arbeidsmarkt hebben. Ook bestaat het vermoeden dat ‘in tijden van globalisering dergelijke ervaringen nog waardevoller worden’.¹³ In deze studie wordt onderzocht of dit vermoeden klopt voor Nederland en of studenten zelf een betere positie op de arbeidsmarkt ervaren door deel te nemen aan het Erasmus+ Programma. Volgende onderzoeksvraag staat hierbinnen centraal:

- h. Wat is de impact van een buitenlandervaring op arbeidsmarktkansen van oud-studenten?

De deelvragen worden onderzocht middels een experimenteel design (zie onderzoeksopzet). Deze onderzoeksopzet is eerder gehanteerd in een aantal andere Europese landen. In het volgende onderdeel gaan we onder andere in op deze bevindingen uit eerder (internationaal) onderzoek

2.3 Bevindingen uit eerder onderzoek

In dit onderdeel bespreken we de belangrijkste bevindingen uit eerdere onderzoeken die de uitkomsten van deze longitudinale studie in een breder perspectief plaatsen. Hiervoor gaan we kort in op de resultaten uit de cross-sectionele studie van het meerjarige onderzoek¹⁴ dat het vertrekpunt vormt voor dit onderzoek. Daarnaast geven we aandacht aan de uitkomsten van het kwalitatieve onderzoek naar de impact van het Erasmus+ Programma voor de KA1 studentenmobiliteit.¹⁵ Tot slot bespreken we enkele belangrijke uitkomsten van internationale studies naar studentenmobiliteit en het effect op kennis en attitudes.

10 COM(2017)2025

11 https://ec.europa.eu/commission/future-europe/white-paper-future-europe-and-way-forward_nl

12 https://ec.europa.eu/commission/state-union-2017_en

13 https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-strengthening-european-identity-education-culture_en.pdf

14 Kurver, B., Nas, K., Korte, de, K. & J. Warps (2019). Buitenlandervaring voor iedereen? Nulmeting naar impact en inclusiviteit van het Erasmus+-mobiliteitsprogramma. Nijmegen: ResearchNed.

15 Korte, de, K., Broek, van den, A. & C. Ramakers (2018). De impact van Erasmus+. Een kwalitatief onderzoek naar buitenlandervaringen Erasmus+ van studenten en stafleden. Nijmegen: ResearchNed.

De inclusiviteit van het Erasmus+ Programma

De belangrijkste vraag uit het eerste onderzoek was in hoeverre Erasmus+ eraan bijdraagt dat alle studenten een gelijke kans hebben om in het kader van de studie naar het buitenland te gaan (inclusiviteitsvraagstuk). Het onderzoek toont aan dat de studenten met buitenlandervaring vaak ouder zijn, minder vaak een beperking of aandoening hebben en vaker ouders in een financieel goede situatie hebben die hun kinderen steunen in de buitenlandkeuze en studieactiviteiten in het algemeen. Studenten zonder buitenlandervaring zijn vaker eerste-generatie ho-studenten. Tevens worden belemmeringen sterker ervaren door studenten zonder buitenlandervaring, waarbij de kosten van een buitenlandse studiereis veruit de grootste belemmering vormt, op afstand gevolgd door gebrek aan informatie vanuit de instelling en de veronderstelling dat een buitenlandverblijf niet past in het studieprogramma.

Waar Erasmus+-studenten voornamelijk binnen Europa blijven voor een deel van de opleiding, gaan free-movers (studenten met een zelfstandige buitenlandervaring) vaker voor een stage buiten de EU. Veel studenten vinden dat zij door het buitenlandverblijf diverse competenties (sterker) hebben ontwikkeld, waarvan talenkennis de belangrijkste is. Vrijwel alle studenten kijken positief terug op hun buitenlandervaring, maar van slechts een vijfde is de blik op het buitenland erdoor veranderd. Studenten zonder buitenlandervaring bleken na afloop van hun studie net wat vaker een baan te hebben, maar de groep met buitenlandervaring voelt zich wel beter toegerust op de internationale arbeidsmarkt. Wat betreft interculturele vaardigheden en houding, is geconstateerd dat Erasmus+-studenten sterker cultureel georiënteerd zijn en minder moeite hebben met de omgang met anderen, dat ze duidelijk een sterker internationale blik hebben en gemakkelijk omgaan met verandering. Free-movers en Erasmus+-studenten hebben een positiever zelfbeeld, zijn assertiever en beheersen ook meer talen dan studenten zonder buitenlandervaring. Bij deze interculturele vaardigheden en houdingen kon in voorgaand onderzoek niet uitgewezen worden wat nu de richting van het verband was: hebben de eigenschappen geleid tot een buitenlandbezoek of zijn zij juist het gevolg van een studieverblijf in het buitenland? Hier gaat voorliggend onderzoek uitgebreid op in.

Bevindingen uit het kwalitatieve onderzoek “De impact van Erasmus+”

Dit onderzoek¹⁵ onder ruim driehonderd studenten geeft inzicht in de Erasmus+ buitenlandervaringen van studenten uit het mbo, hbo en wo¹⁶. Mbo-studenten gaan vooral met Erasmus+ naar het buitenland voor een stage, in het hbo en wo benut ruim zeventig procent de beurs om een gedeelte van het studieprogramma te volgens aan een buitenlandse onderwijsinstelling. Onder mbo-studenten gaat de grootste groep één tot en met drie maanden weg, bij het hbo en wo is de verblijfsduur meestal drie tot zes maanden. Onderzocht is onder andere tot wat voor soort (structurele) veranderingen de Erasmus+ buitenlandervaring geleid heeft. De antwoorden van studenten op deze vraag zijn in vijf categorieën samen te vatten:

- a. persoonlijke verandering: zelfstandiger, meer zelfvertrouwen, meer open staan voor andere mensen; een rustiger, relaxter en evenwichtiger persoon geworden;
- b. zelfontplooiing, competenties: initiatiefrijker, ondernemender, meer open voor kritiek, zelfreflectie, pro-actiever, bewuster van eigen handelen, bewuster van eigen kunnen en grenzen;
- c. culturele verrijking: beter leren begrijpen van, beter leren omgaan en communiceren (gesprekken voeren) met mensen uit andere culturen; leren rekening houden met cultuurverschillen en zich makkelijker kunnen verplaatsen in andere culturen;
- d. cognitieve en sociale vaardigheden: beter leren plannen en organiseren, beter omgaan met tegenslagen, beter omgaan met geld, beter leren onderscheid maken tussen hoofd- en bijzaken, beter leren omgaan met mensen, goed leren luisteren, goed leren samenwerken; leren aanpassen;
- e. studie/vakgebied: bredere kijk op studie, bewuster bezig met studie, meer plezier in studie, serieuzer met studie en meer verdieping van studie.

16 Van de studenten die deelnamen aan dit onderzoek was ruim 37 procent wo-student, ongeveer dertig procent hbo student en het overige deel mbo-student.

Deze (blijvende) veranderingen die bleken uit de kwalitatieve analyse, worden onderbouwd door de antwoorden op een kwantitatieve vraag; (ook) hieruit bleek dat zelfstandiger worden, talenkennis verbeteren, kennis en begrip van andere culturen verhogen en het beter functioneren in onbekende situaties aspecten zijn waarop minstens driekwart van de studenten aangeeft zich ontwikkeld te hebben.

Bevindingen uit de internationale literatuur

Sigalas¹⁷ (2010) onderzocht bij de Erasmus+-student of ervaring in het buitenland en direct interpersoonlijk contact konden bijdragen aan een Europese identiteit. De auteur stelt dat Erasmus+ niet direct bijdraagt aan de Europese identiteit van studenten (mede omdat er uiteindelijk weinig internationaal contact is) en dat het soms zelfs een tegengesteld effect kan hebben. Het onderzoek laat wel zien dat meer sociaal contact met andere Europeanen een klein maar positief effect heeft op de Europese identiteit. Sigalas stelt eveneens in een ander onderzoek¹⁸ dat deelnemers aan een door de EU-gesubsidieerd programma (Erasmus+-studenten) over de tijd niet meer steun voor de EU laten zien. Noch EU-geld, noch persoonlijke contacten met andere Europeanen hadden volgens Sigalas een effect op de steun van studenten voor de EU.

Jacobone en Moro¹⁹ (2015) keken naar wat universitaire studenten uit Italië verwerven na een verblijf in het buitenland (met een Erasmus+-beurs). De auteurs voerden een voor- en nameting uit met studenten die naar het buitenland gingen en een controlegroep. Ze keken hiervoor naar studiepunten, competentieontwikkeling en persoonlijke groei in vergelijking met studenten die hun studie of stage in het eigen land voltooiden. De auteurs stellen dat een verblijf in het buitenland een positief effect heeft op studenten: Erasmus+-studenten scoorden het hoogst op culturele verbetering, persoonlijke ontwikkeling en vreemde taalvaardigheid. Bovendien concluderen zij dat er wel degelijk sprake is van een Europeaniserende invloed van in het buitenland studeren op de zelfidentiteit van studenten.

Tot slot onderzocht Mitchell (2012) drie aannames die centraal staan in de maatschappelijke visie van Erasmus+: (1) dat Erasmus+-studenten veel contact hebben met andere Europeanen, (2) als gevolg daarvan meer geïnteresseerd raken in Europa en andere Europeanen en tot slot (3) of zij zichzelf meer identificeren als Europeaan. Dit heeft zij uitgevoerd door middel van een cross-sectionele dataset van het collegejaar 2010-2011, waarbij ze enkel wo studenten in Frankrijk, Duitsland, Italië, Spanje en Engeland onderzocht. Het gaat hier dus om een eenmalige meting op een selectieve groep in het ho. De belangrijkste conclusies uit het onderzoek zijn onder andere dat de overgrote meerderheid van de Erasmus+-studenten meer interculturele en internationale vaardigheden ontwikkelen dan studenten die niet mobiel zijn. Tevens suggereert Mitchell dat de buitenlandreis met Erasmus+ leidt tot meer interesse in EU, in andere Europeanen en zich meer Europeaan voelen dan bij studenten die niet naar het buitenland zijn geweest. Echter kan niet met zekerheid gesteld worden of andere factoren deze resultaten hebben beïnvloed. Immers heeft er 'slechts' één meting plaatsgevonden.²⁰

17 Sigalas, E. (2010). Cross-border mobility and European identity: The effectiveness of intergroup contact during the ERASMUS year abroad. *European Union Politics*, 11(2), 241-265.

18 Sigalas, E. (2010) The Role of Personal Benefits in Public Support for the EU: Learning from the Erasmus Students, *West European Politics*, 33(6), 1341-1361.

19 Jacobone, V., & Moro, G. (2015) Evaluating the impact of the Erasmus programme: skills and European identity, *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 40(2), 309-328

20 Mitchell, K. (2012). Student mobility and European Identity: Erasmus Study as a civic experience? *Journal of Contemporary European Research*. 8 (4), p 490-518.

Samenvattend eerdere bevindingen

Bovenstaande bevindingen laten een genuanceerd beeld zien. Kurver (e.a. 2019¹⁴) en De Korte (2018¹⁵) tonen aan dat Nederlandse studenten die naar het buitenland zijn geweest sterker cultureel georiënteerd zijn en minder moeite hebben met de omgang met anderen. Voorts hebben ze duidelijk een sterker internationale blik, zijn ze zelfstandiger geworden en hebben meer zelfvertrouwen en hebben ze hun talenkennis en hun functioneren in onbekende situaties verbeterd. Bovendien geven studenten aan initiatiefrijker te zijn, betere zelfreflectie en een bredere kijk op de studie te hebben. De eerste studie van het MJO is echter cross-sectioneel en kan het effect van het buitenlandbezoek daarom niet in kaart brengen. Vergelijkbare Nederlandse studies over meerdere jaren naar de impact van het Erasmus+ Programma zijn (nog) niet voorhanden. Tegelijkertijd is het van belang te beseffen dat er (nog) niet gesproken kan worden van causale verbanden.

Internationale panelstudies die gemeten zijn op twee momenten in de tijd laten een tegenstrijdig beeld zien. Zo stelt Sigalas (2010) dat Erasmus+ niet direct bijdraagt aan de Europese identiteit van studenten (mede omdat er uiteindelijk weinig internationaal contact is) en dat het soms zelfs een tegengesteld effect kan hebben. Jacobone en Moro (2015) vonden in hun Italiaanse studie wel degelijk een Europeaniserende invloed van in het buitenland studeren op de zelfidentiteit van studenten. Voorts concluderen ze dat Erasmus+-studenten het hoogst scoren op culturele verbetering, persoonlijke ontwikkeling en vreemde taalvaardigheid (in vergelijking met studenten die niet naar het buitenland gingen). Beide onderzoeken kennen twee meetmomenten: een voor- en nameting.

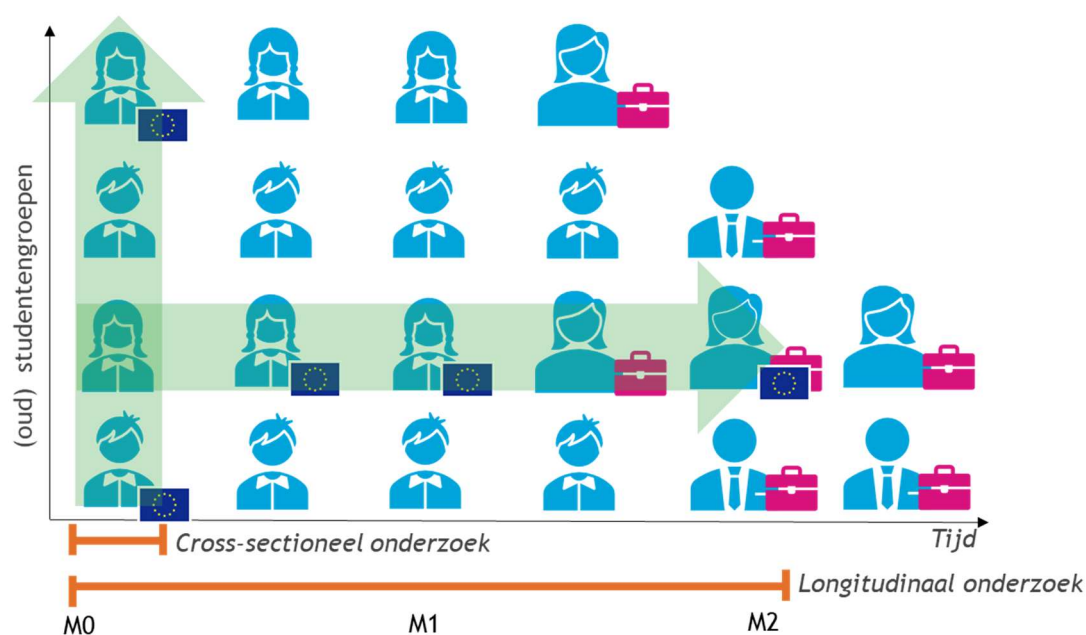
2.4 Leeswijzer

In het volgende onderdeel belichten we eerst de algehele onderzoeksopzet. We gaan hier in op het proces van dataverzameling, de gehanteerde methode voor deze longitudinale studie en de responsgroepen. Hierna zullen de onderzoeksvragen per thema worden behandeld in afzonderlijke hoofdstukken. Met de volgorde van de thema's wordt rekening gehouden met de beoogde outcome factoren op persoonlijk vlak en de impact op intercultureel vlak. Zo richt hoofdstuk 3 zich op de persoonlijke vaardigheden van de student. Waarbij onder andere het zelfbeeld, de zelfstandigheid en de flexibiliteit onder de loep worden genomen. Hoofdstuk 4 richt zich op de culturele oriëntatie en de internationale en Europese blik. De impact van een buitenlandervaring op de arbeidsmarktkansen van oud-studenten wordt in hoofdstuk 5 besproken. Tot slot volgen de conclusie en de discussie.

3 Onderzoeksopzet en dataverzameling

3.1 Methode

Dit onderzoek beoogt de verschillen tussen twee groepen studenten in kaart te brengen: (1) studenten zonder buitenlandervaring en (2) de studenten met een buitenlandervaring ('free-movers' en studenten met een buitenlandervaring met een Erasmus+-beurs). Hiervoor is dezelfde groep respondenten tussen november 2018 en januari 2020 gevolgd en zijn er drie metingen verricht. Op basis van meting 0 is een cross-sectionele studie uitgevoerd en de resultaten hiervan zijn verschenen in het eerste rapport.²¹ Dit voorliggend onderzoek beschrijft de resultaten over drie metingen en is een longitudinale studie. Figuur 3.1 toont de onderzoeksopzet van de twee studies.

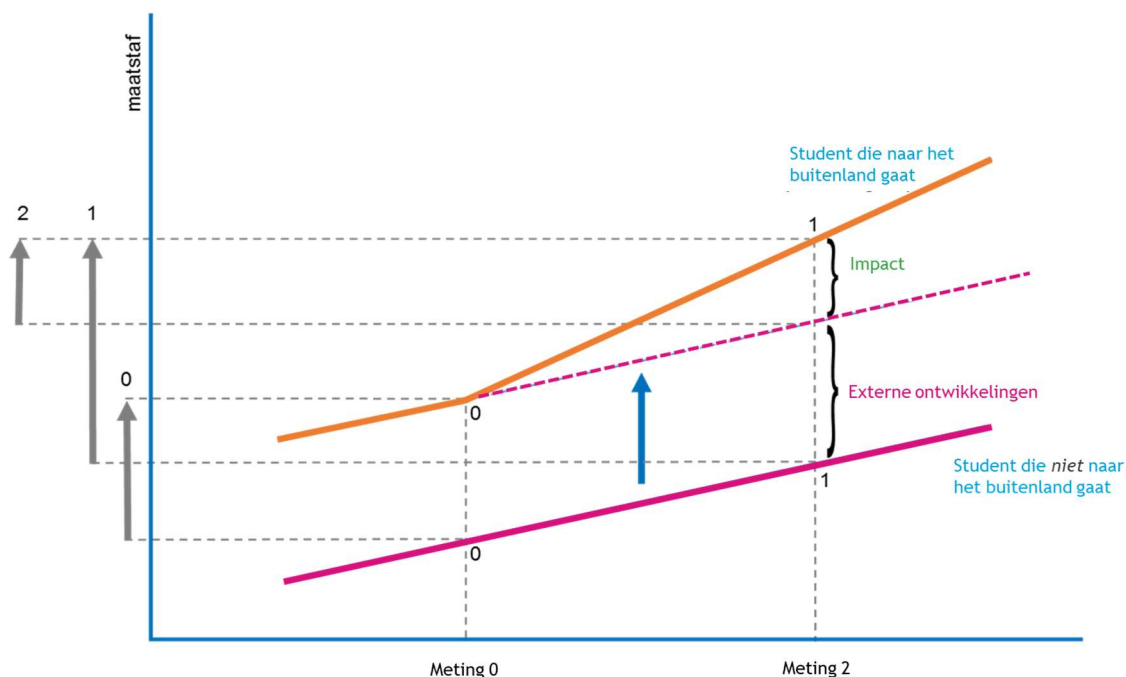
Figuur 3.1: Gehanteerde methoden in het meerjarig onderzoek naar de inclusiviteit en de impact van Erasmus+: Cross-sectioneel onderzoek en longitudinaal onderzoek

Op de y-as worden voorbeelden van verschillende studentengroepen/kenmerken weergegeven, op de x-as wordt de tijd weergegeven. De cross-sectionele studie (m0) vergelijkt studenten met verschillende kenmerken (o.m. achtergrondkenmerken en buitenlandervaring) op één moment in de tijd. De longitudinale studie (m0 m1 m2) vergelijkt een groep studenten met verschillende kenmerken over verschillende momenten (drie metingen) in de tijd. Omdat deze laatste studie de impact van een buitenlandervaring wil meten worden enkel de studenten die in meting 0 nog niet zijn afgestudeerd en zonder buitenlandervaring meegenomen. In de komende paragrafen beschrijven we het onderzoeksdesign dat is gebruikt voor deze longitudinale studie en de belangrijkste analysemethoden.

21 Kurver, B., Nas, K., Korte, de, K. & J. Warps (2019). Buitenlandervaring voor iedereen? Nulmeting naar impact en inclusiviteit van het Erasmus+-mobiliteitsprogramma. Nijmegen: ResearchNed.

3.1.1 Onderzoeksdesign

Om vast te kunnen stellen of bepaalde attitudes en/of ontwikkelingen in vaardigheden het directe gevolg zijn van een (gepland) buitenlandbezoek stellen we in dit onderzoek een experimenteel design op. We hebben op drie momenten de houdingen en vaardigheden van een grote groep studenten gemeten. We gaan in de volgende hoofdstukken na in hoeverre deze ontwikkelingen een verschillend verloop hebben voor studenten met en zonder buitenlandervaring. Extra aandacht hierbij gaat uit naar het initiële verschil in bepaalde attitudes, zoals intercultureel bewustzijn, tussen studenten die uiteindelijk al dan niet naar het buitenland gaan (het verschil in meting 0). Door hier rekening mee te houden kan uiteindelijk het effect van een buitenlandbezoek vastgesteld worden (figuur 3.2).

Figuur 3.2: Experimenteel design van het meerjarig onderzoek naar de impact van Erasmus+ schematisch weergegeven

In bovenstaande figuur wordt op de x-as de tijd weergegeven en de verschillende meetmomenten. In het voorbeeld wordt de tijd weergegeven tussen meting 0 en meting 2. Op de y-as word de maatstaf weergegeven, bijvoorbeeld de score op de schaal internationale oriëntatie. Er zijn twee lijnen weergegeven voor twee type studenten: de ene student gaat uiteindelijk naar het buitenland (oranje lijn), de andere niet (roze lijn). Er zijn drie verschillen die relevant zijn voor dit onderzoek:

- Verskil 0 (y-as) is het verschil in internationale oriëntatie wanneer de eventuele interventie nog niet plaats heeft gevonden. Niemand is nog naar het buitenland geweest in het kader van de studie. We maken bij dit onderzoek de assumptie dat studenten bij aanvang verschillen in hun houdingen en attitudes;
- Verskil 1 (y-as) is het uiteindelijke verschil tussen de twee studenten op het laatste meetmoment (meting 2);
- Verskil 2 (y-as) betreft uiteindelijk de impact van de interventie: het buitenland bezoek. Dit is het verschil tussen het punt op meting 2 dat de student zou hebben bereikt als hij niet naar het buitenland was geweest en het punt waar hij zich nu bevindt (wanneer hij wel naar het buitenland is geweest).

Belangrijk om op te merken is dat figuur 3.2 een versimpelde weergave toont van het experimenteel design. In het echt is het patroon dat studenten afleggen in hun ontwikkeling van vaardigheden en attitudes veel grilliger. De veranderingen over de tijd zijn vaak geen vaste (lineaire) stijgingen of dalingen, maar vertonen bijvoorbeeld de ene periode een zwakke stijging en daarna weer een sterke stijging (of andersom). Ook kan het zijn dat het effect van een buitenlandbezoek over de tijd afzwakt of afneemt. Het effect van de interventie verschilt vermoedelijk bovendien per student. In dit onderzoek is er daarom voor gekozen een analysemethode te hanteren die kan controleren voor deze aspecten. We hanteren hiervoor een analysetechniek die uitgebreid wordt beschreven in het werk van Heck en anderen (2014)²² en een lineair mixed-model benadering wordt genoemd. Deze benadering beschouwt de verandering die een student eventueel meemaakt over de tijd niet als vast intercept, maar eerder als een willekeurig variërende parameter tussen individuen.²² Zo wordt onder andere door middel van de intraclasscorrelatie-coëfficiënt (ICC) vastgesteld in hoeverre de attitudes en gedachten van de studenten bepaald worden binnen het individu. Wanneer dit percentage hoog genoeg is (vanaf ca. 10%) wordt aangenomen dat een lineair mixed-model iets toevoegt aan de analyse. Voor alle zeven modellen die in de volgende hoofdstukken besproken worden is deze ICC berekend²³. Een groot aandeel (ongeveer 70% of meer per model) wordt verklaard door ontwikkelingen binnen het individu. Een kleiner aandeel door ontwikkelingen, zoals veranderingen over de tijd (meting 0, 1 en 2). Deze methode onderscheidt zich daarmee van een univariate variantieanalyse (ANOVA) of multivariate variantieanalyse (MANOVA) (zie bijvoorbeeld Hox, 2010; Raudenbush & Bryk, 2002)^{24 25}.

Voor het uitvoeren van deze analyse wordt het software pakket *IBM SPSS Statistics* gebruikt. De gegevens die zijn opgehaald tijdens meting 0, meting 1 en meting 2 zijn samengebracht in een dataset waarbij respondenten meerdere keren voorkomen. Zo'n onderzoeksontwerp wordt een 'repeated measures design' (RMD) genoemd. Een voorbeeld van een dergelijke dataset is weergegeven in figuur 3.3.

id	meting	geslacht	cultuur_schaal	internationaal_schaal	buitenland2
203554	0	,00	1,50	1,50	0
203554	1	,00	3,50	2,50	1
203554	2	,00	3,50	3,00	1
203810	0	,00	2,50	2,50	0
203810	1	,00	3,25	2,50	0
203810	2	,00	3,50	2,50	2

Figuur 3.3: Voorbeeld van een repeated measures design (RMD) waarbij respondenten meerdere keren voorkomen in de dataset

Respondent 203554 heeft deelgenomen aan meting 0, 1 en 2. De achtergrondkenmerken, zoals geslacht, blijven constant over de tijd. De waarden op de verschillende schalen *kunnen* variëren over de metingen, afhankelijk wat de respondent heeft ingevuld op de vragen in de betreffende meting. Respondent 203554 is in meting 1 naar het buitenland gegaan met Erasmus+ (variabele buitenland2 = 1). Vanaf deze meting heeft de respondent een waarde 1 voor een buitenlandervaring. Verder stellen we vast dat de waardes voor 'culturele oriëntatie' (cultuur_schaal) en 'internationale oriëntatie' (internationaal_schaal) variëren over de verschillende metingen voor deze respondent. Respondent 203810 gaat in meting 2 naar het buitenland, maar zonder Erasmus+ (free-mover; buitenland2 = 2). We stellen hierbij een variatie vast op culturele oriëntatie, maar niet op internationale oriëntatie (deze blijft 2,50). Zo bestaat de gehele dataset uit verschillende respondenten met elk unieke kenmerken die meerdere keren voorkomen in de dataset.

²² Heck, R. H., Thomas, S. L., & Tabata, L. N. (2014). Multilevel and longitudinal modeling with IBM SPSS. Routledge.

²³ Zie bijlage B

²⁴ Hox, J. (2010). Multilevel analysis: Techniques and applications (2nd ed.). New York, NY: Routledge Academic.

²⁵ Raudenbush, S. W., & Bryk, A. S. (2002). Hierarchical linear models: Applications and data analysis methods (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

3.2 Steekproefdesign

Bij de start van dit meerjarig onderzoek werd in het najaar van 2018 gebruik gemaakt van het studentenpanel van ResearchNed. Het studentenpanel van ResearchNed bevat de contactgegevens van een grote groep studenten. In totaal beschikt ResearchNed over de e-mailadressen van ruim 60.000 hbo-studenten die in eerder onderzoek hebben aangegeven dat zij benaderd mogen worden voor niet-commercieel onderzoek met als doel het verbeteren van de kwaliteit van het onderwijs. Het panel geeft een goede afspiegeling van de Nederlandse studentenpopulatie en bestaat voor 57 procent uit hbo-studenten en voor 43 procent uit wo-studenten. Uit dit panel werd een representatieve steekproef getrokken (zie Bijlage B). Naast dit panel, zijn studenten benaderd via het Nationaal Agentschap Erasmus+ Onderwijs & Training (NA). Zij beschikken immers over contactgegevens van studenten die al eerder met Erasmus+ een studieprogramma of stage in het buitenland hebben gevolgd.

Voor deze studie willen we de impact van een buitenlandbezoek en in het bijzonder het Erasmus+ Programma in kaart brengen. Om dit vast te kunnen stellen is een longitudinaal onderzoek met een paneldesign uitgevoerd. Met anderen woorden, is eenzelfde groep op drie momenten in de tijd bevraagd over een eventuele buitenlandreis en diens attitudes, kennis en vaardigheden. Hiervoor hebben we enkel studenten uit *meting 0* geselecteerd die:

1. *nog geen* buitenlandervaring hebben, de definitie van een buitenlandervaring is overgenomen uit de cross-sectionele meting. Studenten moeten voor tenminste drie maanden in het buitenland zijn geweest in het kader van hun studie. We baseren ons hierbij op de doelstelling van de EU over uitgaande studentenmobiliteit. De EU heeft vastgesteld dat in 2020 ten minste 20 procent van de hbo-afgestudeerden een studieprogramma of stage in het buitenland gevolgd moet hebben. Als norm wordt daarbij gehanteerd dat de periode van studieverblijf, opleiding of stage in het buitenland minimaal 15 studiepunten oplevert of minimaal drie maanden duurt^{26 27};
2. akkoord hebben gegeven om nog een keer te worden benaderd in het kader van het meerjarig onderzoek naar de impact van het Erasmus+ Programma (zie voor de aantallen verderop in de hoofdstuk);
3. tenminste hebben deelgenomen aan twee metingen;
4. nog niet zijn afgestudeerd.

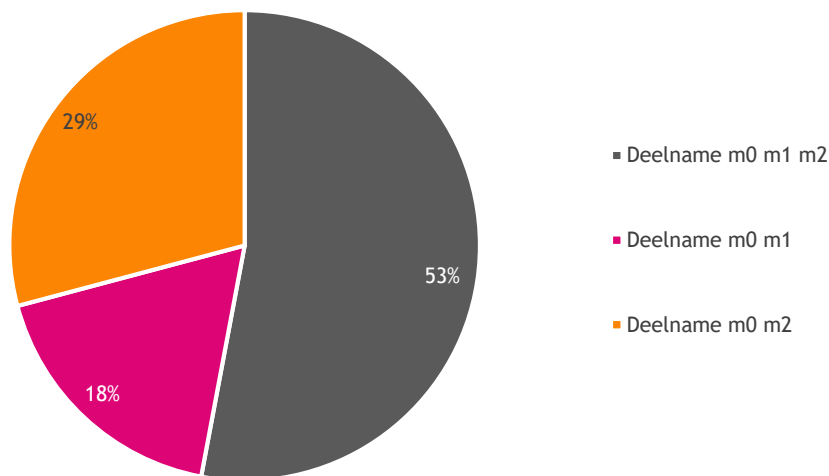
Uiteindelijk hebben ruim 8.000 studenten aan de eerste meting (m0) meegedaan, een netto respons van tien procent. Van deze ruim 8.000 studenten hebben 2.375 aan de tweede meting (m1) en 2.722 respondenten aan de derde (m2) en laatste meting meegedaan, een netto respons van respectievelijk 47 en 55 procent (Bijlage A). De bovenstaande vier criteria, samen met kwaliteitscontroles, resulteren in de gegevens en antwoorden van ca. 1.482 studenten die zijn gebruikt in de beschrijvende en toetsende statistieken.

3.3 Samenstelling responsgroep

Studenten in onderzoekspopulatie komen minimaal twee en maximaal drie keer voor (paneldesign), afhankelijk van hoe vaak een student heeft deelgenomen aan het onderzoek. Figuur 3.4 toont hoeveel en hoe vaak studenten hebben deelgenomen aan het onderzoek. In de responsgroep heeft 53 procent (n=785) van de studenten aan alle drie de metingen deelgenomen. Van de studenten die ‘slechts’ aan twee metingen hebben deelgenomen heeft achttien procent aan meting 0 en 1 deelgenomen en 29 procent aan meting 1 en 2.

26 Messelink, A., Steehouder, L., & Huberts, D. (2018). Internationalisering in beeld 2018. Feiten en cijfers uit het onderwijs. Den Haag: Nuffic.

27 Hauschildt, Vögtle & Gwosc, (2018). Social and Economic Conditions of Student Life in Europe. Brussel: EUROSTUDENT.

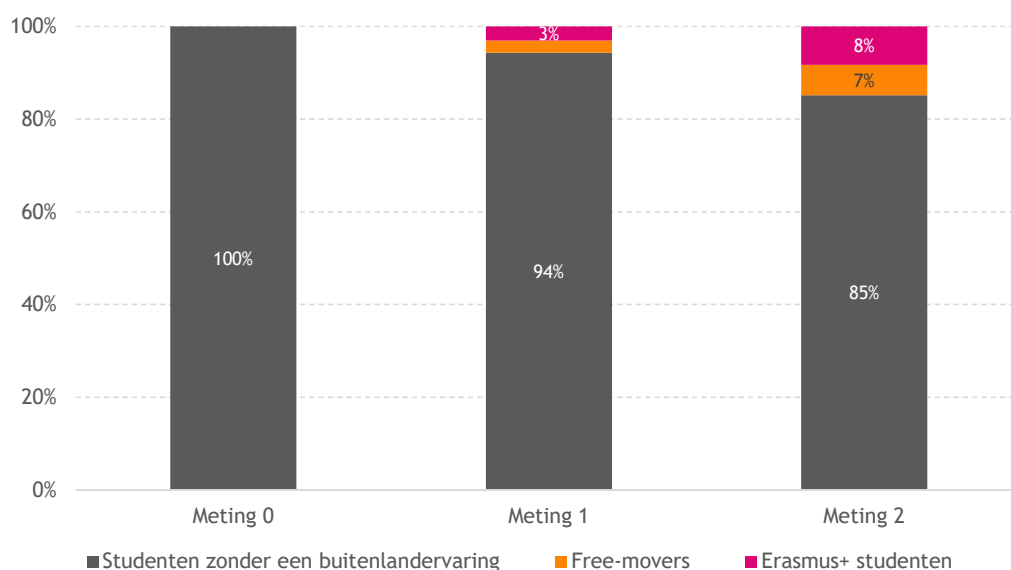

Figuur 3.4: Verhouding van aantal studenten die aan twee of drie metingen hebben deelgenomen (N=1.482)

Vervolgens is gekeken naar de verhoudingen in de onderzoekspopulatie op het gebied van een buitenlandbezoek. Zo bestaat de onderzoeksgroep in meting 0 alleen uit studenten zonder een buitenlandervaring. Het is immers van belang dat studenten bij de nulmeting nog niet naar het buitenland zijn geweest, om zo een zuiver verband vast te kunnen stellen. Tevens betreft het hier uitsluitend studenten en zijn oud-studenten die in meting 0 al waren afgestudeerd buiten beschouwing gelaten. Over de tijd heen blijft de groep studenten zonder een buitenlandervaring eveneens de grootste groep (m1; 94%, m2; 85%).

In 2016-2018 blijkt de uitgaande studentenmobiliteit in Europa rond de 20 procent te liggen.²⁸ In onze onderzoekspopulatie ligt dit aandeel in de laatste meting op vijftien procent. Dat de groep met een buitenlandervaring in meting 2 groter is ten opzichte van meting 1 is te verklaren doordat alle studenten die in meting 1 een buitenlandervaring hebben gehad en aan drie metingen hebben deelgenomen, eveneens meegenomen worden als 'een student met een buitenlandervaring' in meting 2. Verwacht werd dat naarmate de tijd vorderde er steeds meer studenten bij kwamen die zijn vertrokken naar het buitenland en dat uiteindelijk het aandeel in de steekproef bij benadering overeen zou komen met het aandeel in de totale populatie (20%). Door de COVID-19 uitbraak is echter afgezien van een initiële vierde meting. Hierdoor is het uiteindelijke aandeel studenten met een buitenlandervaring (15%) vermoedelijk lager dan in de populatie.

²⁸ Hauschildt, K., Vögtle, E. M., & Gwosc, C. (2018). Social and Economic Conditions of Student Life in Europe. Bielefeld: W. Bertelsmann Verlag GmbH & Co.

Figuur 3.5: Aantal studenten per meting naar soort buitenlandervaring (m0; n=1.482, m1; n=1.050, m2; 1.217)

Het aandeel studenten dat met Erasmus+ of als free-mover naar het buitenland gaat is een relatief kleine groep. Om die reden worden in het vervolg van de toetsende analyses Erasmus+-studenten en free-movers samengenomen. De grootte van deze afzonderlijke groepen zijn dusdanig klein dat uitsplitsingen naar achtergrondkenmerken anders nauwelijks mogelijk is (zie ook methodologische verantwoording in Bijlage A). Het cross-sectionele onderzoek toont geen directe verschillen tussen Erasmus+-studenten en free-movers wanneer het gaat om ontwikkelingen op het gebied van persoonlijke en interculturele vaardigheden.

3.4 Responsgroep en representativiteit

De responsgroep

Tot slot brengen we de samenstelling van de responsgroep in kaart door middel van enkele achtergrondkenmerken.²⁹ Deze achtergrondkenmerken zijn niet allemaal in één meting verzameld. De achtergrondkenmerken werden aan het einde van de vragenlijst uitgevraagd in de eerste meting. Studenten die de vragenlijst in de eerste meting niet volledig hebben ingevuld hadden soms missende waarden op bepaalde kenmerken. Voor deze groep studenten is in de vervolgmetingen opnieuw naar de achtergrondkenmerken gevraagd. Op deze manier ontstond er een zo volledig mogelijk beeld van de participerende respondent. De drie metingen hebben in een relatief korte periode plaatsgevonden, in de analyses wordt daarom de assumptie gemaakt dat de achtergrondkenmerken (zoals geslacht en ouderlijke kenmerken) constant blijven over de tijd. Wel is er een correctie gemaakt voor leeftijd, waarbij uitgegaan is van het geboortjaar en het jaar waarin de betreffende meting heeft plaatsgevonden.

²⁹ Geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, ouderlijk opleidingsniveau, ouderlijke financiële situatie, etniciteit en beperking

De beschrijvende statistieken worden weergegeven in de bijlage.³⁰ Ongeveer twee derde van de studenten volgt of volgde een opleiding aan de universiteit. Ruim zeventig procent van de studenten is vrouw. Dit aandeel is in verhouding tot de studentenpopulatie fors. Een vermoedelijke verklaring voor dit verschil is tweeledig. Ten eerste blijkt uit verschillende grote survey-onderzoeken die wij uitvoeren onder ho- studenten dat het aandeel vrouwen dat meewerkt aan het onderzoek vaak aanzienlijk hoger ligt dan het aandeel mannen. Ten tweede is sprake van een versterkend effect omdat we te maken hebben met een langlopend panelonderzoek waarin steeds dezelfde mensen worden bevraagd. Met andere woorden: in de eerste meting doen meer vrouwen mee dan mannen, diezelfde groep wordt opnieuw bevraagd en opnieuw zijn vrouwen wellicht eerder geneigd aan hetzelfde onderzoek opnieuw deel te nemen.³¹ Zo bestaat de groep die uiteindelijk aan twee of drie metingen heeft deelgenomen hoofdzakelijk uit vrouwen. Ook studenten zonder een migratieachtergrond zijn met circa 90 procent de grootste groep in de onderzoekspopulatie. Ongeveer een derde van de studenten heeft aangegeven een of meerdere beperkingen te hebben. Wat betreft de achtergrond van de ouders zijn van ruim een derde van de studenten beide ouders niet hoogopgeleid (eerste generatie ho) en geeft iets meer dan de helft aan (ca. 53%) dat de ouderlijke financiële situatie goed tot heel goed is. Tot slot zijn de verhoudingen van de leeftijdsgroepen in de onderzoekspopulatie niet constant over de metingen. Studenten worden immers ieder jaar ouder (2018, 2019 en 2020).

Representativiteit

Uitsluitend de studenten die meegewerkt hebben aan de eerste meting zijn wederom benaderd voor de tweede en laatste meting. Aan de hand van dit gegeven en de zojuist beschreven samenstelling van de responsgroep kan verwacht worden dat de responsgroep niet volledig representatief zal zijn voor de gehele onderzoekspopulatie. Dit hoeft echter geen negatieve gevolgen te hebben voor het vaststellen van verbanden tussen een buitenlandreis en de persoonlijke en interculturele vaardigheden van studenten en daarmee voor het rapport. In de gebruikte modellen wordt gecorrigeerd voor compositie-effecten van de achtergrondkenmerken. Met andere woorden, verschillen in groepssamenstelling tussen de twee studentengroepen (geen buitenlandervaring en buitenlandervaring) hebben geen invloed op de geschatte effecten. Hiermee wordt beoogd een meer zuiver verband vast te kunnen stellen tussen een buitenlandbezoek en de attitude en/of vaardigheden van de student. Desalniettemin kunnen we niet rapporteren over studenten die niet of nauwelijks responderen en vindt er in langlopend onderzoek meestal enige vorm van selectie plaats. Het kan bijvoorbeeld zijn dat een groep studenten met bepaalde attitudes of vaardigheden amper geneigd is mee te doen aan langlopend onderzoek. Het is daarom altijd belangrijk voorzichtig te zijn met het trekken van conclusies over de gehele onderzoekspopulatie naar aanleiding van deze resultaten.

In het volgende hoofdstuk bespreken we de eerste afhankelijke parameter in dit onderzoek: persoonlijke vaardigheden. We gaan na wat de impact van een buitenlandbezoek is op de persoonlijke vaardigheden van studenten. Dit doen we aan de hand van een experimenteel design dat is vastgelegd in een RMD dataset bestaande uit 1.482 studenten die meerdere keren voorkomen in de dataset. De gehanteerde analysemethode is hierbij een lineair mixed method benadering.

³⁰ Zie voor meer informatie Bijlage B.

³¹ Het kan zijn dat ook andere oorzaken hier ten grondslag aan liggen, zoals bijvoorbeeld de manier van vragenstellen of het betreffende onderzoeksthema. In dit huidige onderzoek is hier echter geen sluitende verklaring voor gevonden.

4 Persoonlijke vaardigheden

4.1 Inleiding

In dit onderdeel bespreken we achtereenvolgens de invloed van een buitenlandbezoek op de student voor het zelfbeeld, de assertiviteit en zelfstandigheid, de flexibiliteit en het vertrouwen in anderen. Per indicator bespreken we eerst hoe we deze hebben gemeten en wat de resultaten zijn uit de eerdere cross-sectionele studie. Dit doen we telkens aan de hand van een beknopt kadertje waarin wordt teruggegrepen naar de eerste studie van dit meerjarig onderzoek.³² Uit deze studie bleek of er een verband was tussen bepaalde attitudes en vaardigheden en het buitenlandbezoek. Echter hierin was niet onderzocht of deze vaardigheden en houdingen het gevolg waren van een buitenlandervaring of juist de aanleiding hiervoor. Dat bespreken we vervolgens in de resultaten uit de analyse. We bekijken hiervoor per thema het experimenteel design naar het voorbeeld van figuur 3.2 en bespreken de eventuele verschillen tussen de groepen studenten die wel en niet naar het buitenland zijn geweest.

4.2 Zelfbeeld en gevoel voor eigenwaarde

Een buitenlandreis kan de student kennis laten maken met een andere cultuur en andere gebruiken. In dit onderdeel onderzoeken we de invloed hiervan op het gevoel van eigenwaarde van de student (in dit onderdeel zelfbeeld genoemd). Het zelfbeeld van de student wordt met behulp van de 'eigenwaarde schaal' (self-esteem scale) van Rosenberg (1965) gemeten.³³ Deze schaal bestaat uit tien stellingen waarop de betreffende respondent kan aangeven of hij/zij het hier 1) helemaal mee oneens tot 5) helemaal mee eens is. Een Nederlandse studie naar de werking van deze schaal toont aan dat een factoranalyse een verantwoorde methode kan zijn om tot één passende meetmaat te komen.³⁴ In dit onderzoek is hier tevens voor gekozen en de stellingen en factorladingen worden weergegeven in bijlage B.

In het cross-sectionele onderzoek zijn de tien stellingen van Rosenberg los van elkaar geanalyseerd en besproken. Uit de studie kwam naar voren dat uitgaande studenten significant een positiever zelfbeeld hebben dan studenten zonder een buitenlandervaring. Verschillen tussen Erasmus+-studenten en free-movers zijn hierbinnen niet gevonden.

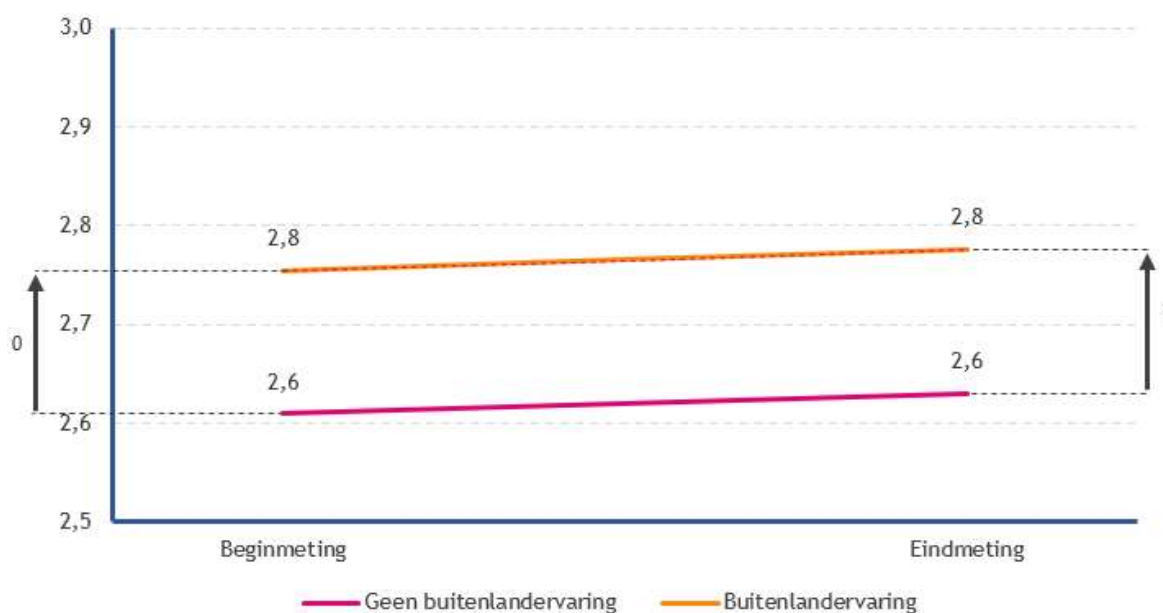
Uitkomst analyses

In dit voorliggend rapport wordt gekeken of er daadwerkelijk gesproken kan worden over een causaal verband met betrekking tot de eerder gevonden resultaten uit het cross-sectionele onderzoek rondom zelfbeeld. Tevens wordt gekeken in hoeverre een buitenlandervaring invloed heeft op het zelfbeeld. Immers wordt vanuit de doelstellingen van Erasmus+ verwacht dat *studenten met een buitenlandervaring een positiever zelfbeeld ontwikkelen dan studenten zonder buitenlandervaring*. De ontwikkeling van studenten met en zonder een buitenlandervaring over de tijd wordt weergegeven in figuur 4.1. Voor het toetsen van de hypothese wordt aan de hand van deze figuur stilgestaan bij de eerder genoemde drie verschillen in het onderzoek (zie figuur 3.2 en bijbehorende omschrijving op p. 16).

32 Kurver, B., Nas, K., Korte, de, K. & J. Warps (2019). Buitenlandervaring voor iedereen? Nulmeting naar impact en inclusiviteit van het Erasmus+-mobiliteitsprogramma. Nijmegen: ResearchNed.

33 Rosenberg, M. (1965). Rosenberg self-esteem scale (RSE). Acceptance and commitment therapy. Measures package, 61(52), 18.

34 Franck, E., De Raedt, R., Barbez, C., & Rosseel, Y. (2008). Psychometric properties of the Dutch Rosenberg self-esteem scale. Psychologica Belgica, 48(1), 25-35.

Figuur 4.1: Outcome: het zelfbeeld van studenten met en zonder buitenlandervaring (n = 1.482)

Vershil 0 (verschil bij aanvang)

Uit de analyses is gebleken dat studenten in meting 0 (dus toen nog niemand naar het buitenland was geweest) die de intentie hebben om naar het buitenland te gaan een positiever zelfbeeld hebben dan studenten die niet deze intentie hebben. Dit betekent dat de twee groepen bij aanvang al significant van elkaar verschillen. Het betekent ook dat een positief zelfbeeld misschien juist een verklaring kan zijn voor de stap naar het buitenland, in plaats van (enkel) een afhankelijke factor die wordt beïnvloed door het buitenlandbezoek.

Vershil 1 (externe ontwikkelingen) en 2 (outcome)

Rondom de externe ontwikkeling, ofwel de invloed van tijd, zijn er geen significante effecten gevonden (verschil 1). Studenten ontwikkelen gaandeweg niet per definitie een positiever zelfbeeld. In deze analyse is er ook geen invloed gevonden van een buitenlandervaring op het zelfbeeld van de student.

Achtergrondkenmerken

Studiehouding³⁵ blijkt een significant positieve invloed te hebben op het zelfbeeld van de student. Met betrekking tot de (basis) achtergrondkenmerken blijkt dat het voornamelijk mannen of studenten zijn met een (zeer) goede ouderlijke financiële situatie die een positiever zelfbeeld hebben dan vrouwen of studenten met een minder goede financiële situatie. Studenten met een beperking hebben een negatiever zelfbeeld dan studenten zonder een beperking.

4.3 Assertiviteit / zelfstandigheid

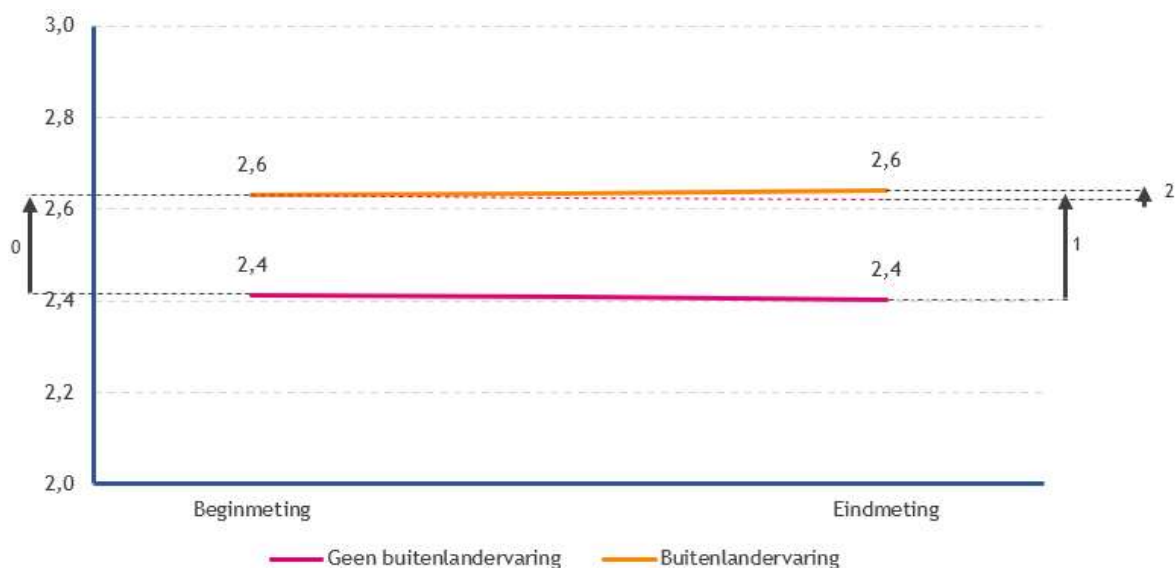
In dit onderdeel wordt gekeken naar de invloed van een buitenlandreis op de assertiviteit / zelfstandigheid van de student. De schaal voor het meten van de assertiviteit bestaat uit een viertal stellingen, waarop eveneens geantwoord kon worden met 1) helemaal mee oneens tot 5) helemaal mee eens. Voor het construeren van deze schaal is tevens gebruik gemaakt van een factoranalyse, om te bepalen of ze tezamen voldoen aan de statistische eisen voor het maken van één schaal. De stellingen en de bijbehorende factorladingen en betrouwbaarheid worden weergegeven in bijlage B.

³⁵ Zie bijlage B voor de stellingen en schaalconstructie van studiehouding.

Uit het **cross-sectionele onderzoek** blijkt dat studenten met een buitenlandervaring op alle vier de stellingen los van elkaar significant positiever scoren dan studenten zonder een buitenlandervaring. Dit betekent dat uitgaande studenten assertiever/zelfstandiger zijn dan studenten zonder een buitenlandervaring. Verschillen tussen Erasmus+ en free-movers zijn ook hier niet gevonden.

Uitkomst analyses

Vooraf werd verwacht dat studenten met een buitenlandervaring assertiever/zelfstandiger worden dan studenten zonder een buitenlandervaring. De ontwikkeling over de tijd van beide groepen wordt weergegeven in figuur 4.2. Om uiteindelijk vast te kunnen stellen of een buitenlandbezoek daadwerkelijk een dergelijke invloed sorteert op de studenten, wordt stilgestaan bij de eerder genoemde drie verschillen.

Figuur 4.2: Outcome: assertiviteit van studenten met en zonder buitenlandervaring (n = 1.482)

Vershil 0 (verschil bij aanvang)

Uit de analyse blijkt dat bij de beginmeting studenten die de intentie hebben om naar het buitenland te gaan significant assertiever/zelfstandiger zijn dan studenten die uiteindelijk niet gaan. Dit betekent dat assertiviteit tevens een verklaring kan zijn om uiteindelijk naar het buitenland te gaan.

Vershil 1 (externe ontwikkelingen) en 2 (outcome)

Daar waar de intentie voor een buitenlandreis van invloed is op de zelfstandigheid van de student, heeft tijd geen significant effect op deze houding (verschil 1). Kortom, beide groepen studenten worden niet per definitie zelfstandiger over de tijd. Ook wijst de analyse uit dat een buitenlandbezoek niet zorgt voor meer zelfstandigheid onder studenten (verschil 2). Immers het effect is niet significant.

Achtergrondkenmerken

Ook hier blijkt studiehouding een positief effect te hebben op de mate waarin een student zelfstandig is. Het blijkt dat studenten die meer gemotiveerd zijn voor de studie³⁵ zelfstandiger zijn dan studenten die minder gemotiveerd zijn voor hun studie. Tot slot blijkt uit de analyse dat voornamelijk mannen, studenten met hoogopgeleide ouders of studenten met een goede ouderlijke financiële situatie assertiever/zelfstandiger zijn dan vrouwen, studenten met laagopgeleide ouders of studenten met een minder goede ouderlijke financiële situatie.

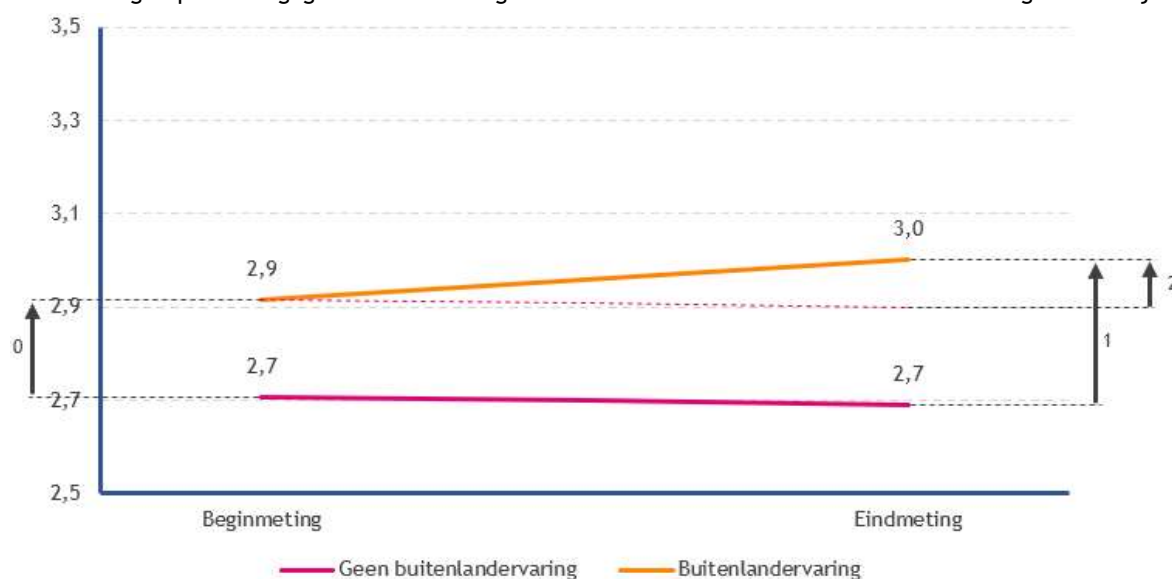
4.4 Flexibiliteit

Een van de andere persoonlijke vaardigheden die beïnvloed zou kunnen worden door een buitenlandbezoek, is de mate waarin een student flexibel is. In dit onderzoek wordt de flexibiliteit van de student uitsluitend gezien als de mate waarin iemand openstaat voor reizen en voor andere culturen. De schaal voor deze vorm van flexibiliteit bestaat uit vier stellingen waarop studenten moesten aangeven of zij het hier 1) helemaal mee oneens tot 5) helemaal mee eens zijn. Hierbinnen is eveneens een factoranalyse toegepast om te bepalen in welke mate de vier stellingen samen voldoen aan de statistische normen voor het construeren van één schaal. De stellingen die tezamen deze vorm van flexibele houding meten en de bijbehorende factorladingen en betrouwbaarheid zijn te vinden in bijlage B.

*Wat we eerder weten uit het **cross-sectionele onderzoek** is dat studenten met een buitenlandervaring op vrijwel al de stellingen significant positiever scoren dan studenten zonder buitenlandervaring. Met andere woorden, studenten met een buitenlandervaring staan meer open voor reizen en andere culturen dan studenten zonder een buitenlandervaring. Significante verschillen tussen de Erasmus+-studenten en de free-movers zijn niet geconstateerd.*

Uitkomst analyses

Met de analyse wordt beoogd meer duidelijkheid te kunnen geven over de causaliteit. Kortom, of er daadwerkelijk een outcome bestaat van een buitenlandbezoek op de flexibele houding van de student. Voorafgaand aan dit onderzoek werd vermoed dat *studenten na een buitenlandervaring zich meer flexibel gaan opstellen dan studenten zonder een buitenlandervaring*. In figuur 4.3 wordt deze ontwikkeling tussen deze twee groepen weergegeven en kan vastgesteld worden in hoeverre de drie verschillen significant zijn.

Figuur 4.3: Outcome: Flexibele houding van studenten met en zonder buitenlandervaring (n = 1.482)

Verschil 0 (verschil bij aanvang)

Uit de analyse is gebleken dat bij aanvang (beginmeting) de studenten met de intentie om naar het buitenland te gaan significant meer openstaan voor reizen en andere culturen dan studenten die uiteindelijk niet naar het buitenland gaan. Ook hier geldt dat een flexibele houding vermoedelijk een positieve bijdrage kan leveren aan het buitenlandbezoek van sommige studenten.

Vershil 1 (externe ontwikkelingen) en 2 (outcome)

Gekeken naar de externe ontwikkeling die de twee studentengroepen doormaken over de tijd stellen we een verschillend verloop vast. Voor de groep studenten zonder buitenlandervaring blijkt tijd geen significant effect te hebben op de attitude, hier flexibeler houding, van studenten (verschil 1). Voor beide groepen neemt de flexibele houding niet per definitie toe naarmate de tijd verstrijkt, indien er niet naar het buitenland wordt gegaan. Wanneer studenten wel naar het buitenland gaan blijkt dit een (klein) positief effect te hebben op de mate waarin iemand openstaat voor reizen en andere culturen (verschil 2). Een buitenlandervaring draagt dus bij aan de mate waarin iemand open staat voor reizen en andere culturen.

Achtergrondkenmerken

Gekeken naar de (basis) achtergrondkenmerken blijkt dat mannen of studenten met een migratieachtergrond flexibeler zijn dan vrouwen of studenten met een Nederlandse achtergrond. Studenten met een beperking zijn daarentegen minder flexibel dan studenten zonder beperking. Het ouderlijk opleidingsniveau lijkt op de flexibele houding geen effect te hebben.

4.5 Vertrouwen in anderen

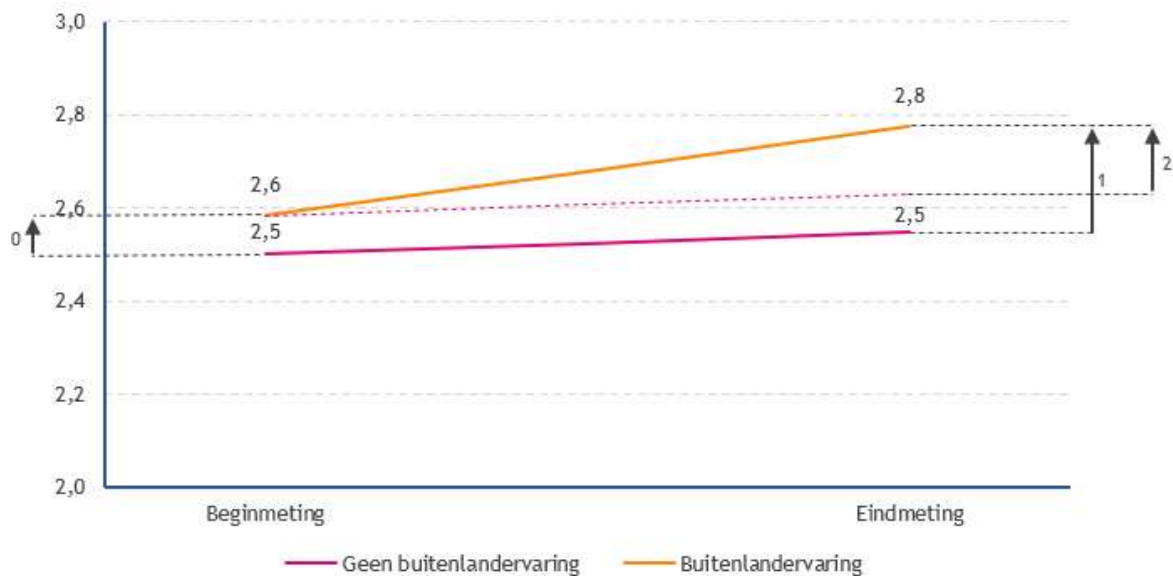
Tot slot is er gekeken naar het hebben van vertrouwen in anderen. Voor het meten van vertrouwen in anderen zijn onder andere de vragen van de European Social Survey als voorbeeld genomen.³⁶ Concreet voorbeeld is de vraag in welke mate andere mensen vertrouwd kunnen worden. Op basis van deze voorbeelden is gekeken welke type vraagstelling reeds valide is gebleken voor survey onderzoek. De vragen zijn vervolgens verder toegespitst op het thema van dit onderzoek. Hiermee bestaat de uiteindelijke schaal voor het meten van vertrouwen in dit onderzoek uit drie stellingen. Ook op deze stellingen konden studenten aangeven in hoeverre zij hier mee eens of oneens zijn, waarbij een hoge score duidt op meer vertrouwen. Met behulp van een factoranalyse is vastgesteld of bij het maken van de schalen met deze stellingen wordt voldaan aan de statistische normen. De desbetreffende factorladingen, betrouwbaarheid en de stellingen zijn terug te vinden in bijlage B.

*Eerder uit het **cross-sectionele onderzoek** blijkt dat Erasmus+-studenten op alle drie de stellingen hoger scoren en daarmee significant meer vertrouwen hebben in anderen dan studenten zonder een buitenlandervaring. Verschillen tussen Erasmus+-studenten of studenten zonder een buitenlandervaring en free-movers zijn hierbinnen niet gevonden.*

Uitkomst analyses

In dit voorliggende rapport wordt beoogd vast te stellen in hoeverre er een causaal verband bestaat tussen een buitenlandbezoek en de mate van vertrouwen. Er wordt bekeken of *studenten na een buitenlandbezoek meer vertrouwen in anderen hebben dan studenten die geen buitenlandervaring opdoen*. De ontwikkelingen over de tijd voor deze twee groepen worden weergegeven in figuur 4.4. Hieruit kan gehaald worden in welke mate er sprake is van de drie verschillen tussen de twee studentengroepen.

36 European Social Survey (2018). *ESS Round 9 Source Questionnaire*. London: ESS ERIC Headquarters c/o City, University of London.

Figuur 4.4: Outcome: vertrouwen in anderen van studenten met en zonder buitenlandervaring (n = 1.482)

Vershil 0 (verschil bij aanvang)

Wat betreft het vertrouwen blijkt uit de analyse dat bij aanvang (beginmeting) de studenten die de intentie hebben om naar het buitenland te gaan niet meer vertrouwen hebben in anderen dan studenten zonder een buitenlandervaring. Immers het verschil is niet significant.

Vershil 1 (externe ontwikkelingen) en 2 (outcome)

Daarentegen heeft tijd wel een significant positief effect op het vertrouwen van studenten (verschil 1). Daarmee neemt voor beide groepen het vertrouwen in anderen over de tijd licht toe. Ondanks dat er geen verschillen tussen de twee studentengroepen is vastgesteld bij aanvang, blijkt dat wanneer de student daadwerkelijk naar het buitenland is geweest er een significant positief effect bestaat van het buitenlandbezoek op het vertrouwen van anderen (verschil 2). Een buitenlandbezoek draagt daarmee bij aan het vertrouwen in anderen van de studenten. Kortom, studenten ontwikkelen na een buitenlandbezoek meer vertrouwen in anderen dan studenten zonder een buitenlandervaring.

Achtergrondkenmerken

Het blijkt dat studenten op de universiteit, studenten met hoogopgeleide ouders of studenten met een goede ouderlijke financiële situatie meer vertrouwen hebben dan studenten van het hbo, studenten met laagopgeleide ouders of studenten met een minder goede ouderlijke financiële situatie. Daar tegenover hebben studenten met een beperking of studenten met een migratieachtergrond minder vertrouwen dan studenten zonder een beperking of zonder migratieachtergrond.

5 Interculturele vaardigheden

5.1 Inleiding

Vergelijkbaar met het vorige hoofdstuk gaan we in op de impact van een buitenlandbezoek op de houding van de studenten op het gebied van culturele oriëntatie, internationale blik en Europese blik. Ook hier bespreken we per attitude hoe we het gemeten hebben en grijpen we terug op de eerder gevonden resultaten uit de cross-sectionele studie.³⁷ Met de impactanalyse gaan we vervolgens dieper in op de resultaten uit deze cross-sectie door vast te stellen of deze vaardigheden en houdingen leiden tot een buitenlandervaring of dat dit juist wordt ontwikkeld door een buitenlandervaring. Dit doen we aan de hand van het experimenteel design (zie figuur 3.2) waarmee we de eventuele verschillen bespreken tussen de groepen studenten die wel en niet naar het buitenland zijn geweest.

5.2 Culturele oriëntatie

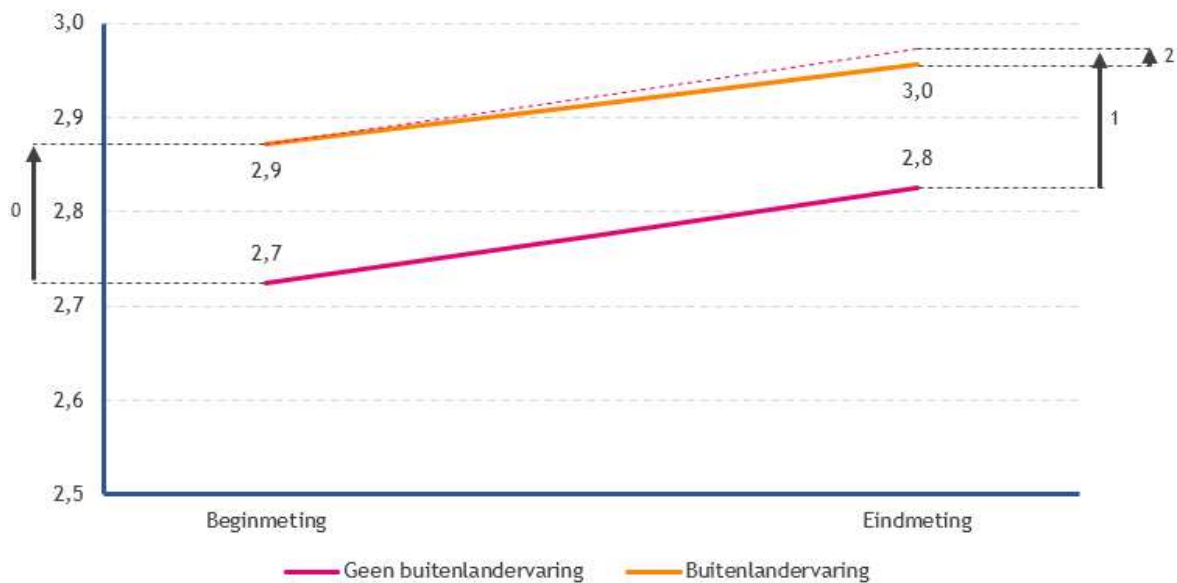
Naast dat een buitenlandreis van invloed kan zijn op de persoonlijke vaardigheden van studenten kan het eveneens van invloed zijn op de interculturele vaardigheden van de studenten. Daarom wordt in dit onderdeel stilgestaan bij de impact van een buitenlandreis op de culturele oriëntatie en de omgang met anderen. Voor het meten van een dergelijke houding is gebruikgemaakt van vier stellingen, die eveneens afgeleid zijn van de voorbeelden uit de European Social Survey (ESS).³⁶ Studenten konden aangeven in hoeverre zij het (helemaal) mee eens of (helemaal) mee oneens waren met de stellingen. Uiteindelijk is van deze stellingen een schaal geconstrueerd. Door middel van een factoranalyse is vastgesteld of wordt voldaan aan de statistische eisen rondom het samenstellen van een schaal. De factoranalyses, de bijbehorende stellingen die samen de culturele oriëntatie meten en betrouwbaarheid die hierbij hoort zijn te vinden in bijlage B.

*De stellingen rondom de culturele oriëntatie worden los van elkaar in het **cross-sectionele onderzoek** besproken. Hieruit bleek dat studenten met een Erasmus+ ervaring iets meer cultureel georiënteerd zijn dan studenten zonder een buitenlandervaring. Verschillen tussen Erasmus+-studenten en de zogeheten free-movers zijn niet gevonden.*

Impactanalyse

In dit voorliggende rapport wordt beoogd vast te stellen of er daadwerkelijk sprake is van een causaal verband tussen een buitenlandbezoek en de culturele oriëntatie van de student. Met andere woorden, er wordt gekeken in welke mate een buitenlandbezoek impact heeft op de culturele oriëntatie. Er wordt bekeken of *studenten na een buitenlandbezoek meer cultureel georiënteerd zijn dan studenten zonder buitenlandervaring*. De ontwikkeling over tijd van deze twee groepen studenten wordt weergegeven in figuur 5.1 en er wordt stilgestaan in welke mate sprake is van de drie verschillen tussen de twee studentengroepen.

³⁷ Kurver, B., Nas, K., Korte, de, K. & J. Warps (2019). Buitenlandervaring voor iedereen? Nulmeting naar impact en inclusiviteit van het Erasmus+-mobiliteitsprogramma. Nijmegen: ResearchNed.

Figuur 5.1: Impactanalyse: culturele oriëntatie van studenten met en zonder buitenlandervaring (n = 1.482)

Vershil 0 (verschil bij aanvang)

Vanuit de impactanalyses kan vastgesteld worden dat bij aanvang studenten met de intentie om naar het buitenland te gaan significant meer cultureel georiënteerd zijn dan studenten zonder een buitenlandervaring.

Vershil 1 (externe ontwikkelingen) en 2 (impact):

Het blijkt dat tijd een significant positieve impact heeft op de culturele houding van studenten (verschil 1). Kortom, de culturele houding van beide groepen studenten neemt toe naarmate de tijd verstrijkt. Verder blijkt uit de impactanalyse dat studenten na een buitenlandbezoek niet meer cultureel georiënteerd zijn dan studenten zonder een buitenlandbezoek (verschil 2). Met andere woorden, een impact van een buitenlandbezoek op de culturele houding van studenten is niet gevonden.

Achtergrondkenmerken

Gekeken naar de (basis) achtergrondkenmerken komt uit de analyses naar voren dat wo-studenten, studenten met hoogopgeleide ouders of studenten met een migratieachtergrond meer cultureel georiënteerd zijn dan hbo-studenten, studenten met laagopgeleide ouders of studenten met een Nederlandse achtergrond.

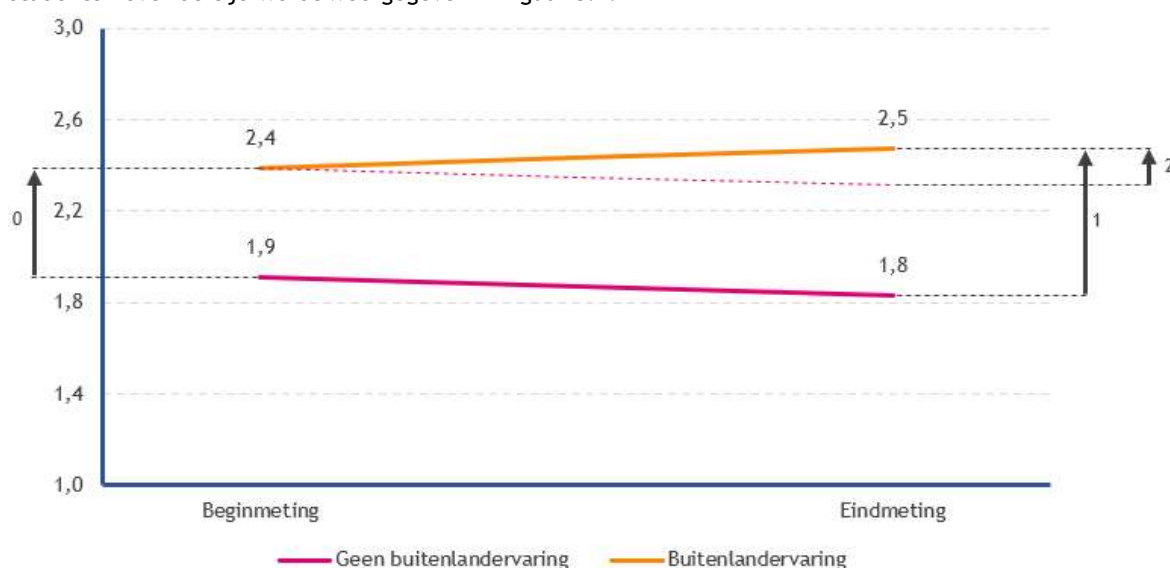
5.3 Internationale blik

Het tweede aspect rondom de interculturele vaardigheden van de student betreft de internationale blik. Hierbinnen wordt stilgestaan bij de impact van een buitenlandbezoek op de mate waarin een student internationaal georiënteerd is. Voor het vaststellen van deze houding zijn twee stellingen gebruikt, die door middel van een factoranalyse samengenomen zijn tot één schaal voor het meten van de internationale blik. De bijbehorende stellingen, factorladingen en betrouwbaarheid zijn weergegeven in bijlage B.

Uit de uitkomsten op de twee stellingen in het **cross-sectionele onderzoek** blijkt dat studenten met een buitenlandervaring significant hoger scoren dan studenten zonder een buitenlandervaring. Met andere woorden, studenten met een buitenlandervaring lijken meer internationaal georiënteerd te zijn dan studenten zonder een buitenlandervaring.

Impactanalyse

We hebben door middel van een impactanalyse beoogd vast te kunnen stellen of er daadwerkelijk sprake is van een causaal verband tussen het opdoen van een buitenlandervaring en de internationale blik. Oftewel, welke impact heeft een buitenlandbezoek op de internationale blik? Gekeken naar de doelstellingen van Erasmus+ kan verondersteld worden dat *studenten na een buitenlandbezoek meer internationaal georiënteerd zijn dan studenten zonder een buitenlandervaring*. Deze ontwikkeling van de twee groepen studenten over de tijd wordt weergegeven in figuur 5.2.

Figuur 5.2: Impactanalyse: internationale blik van studenten met en zonder buitenlandervaring (n = 1.482)

Verschil 0 (verschil bij aanvang)

Allereerst is uit de impactanalyse gebleken dat studenten met de intentie om naar het buitenland te gaan bij aanvang meer internationaal georiënteerd zijn dan studenten die uiteindelijk niet gaan.

Verschil 1 (externe ontwikkelingen) en 2 (impact):

Opvallend gegeven is dat tijd een significant negatief effect lijkt te hebben (verschil 1). Zo neemt de internationale oriëntatie onder studenten zonder een buitenlandbezoek af. Dit kan er op duiden dat studenten naarmate ze ouder worden minder geneigd zijn om in het buitenland te wonen of te werken en meer vasthouden aan hun initiële thuis. Dat neemt niet weg dat uit de analyse blijkt dat een buitenlandbezoek een positief effect sorteert. Zo zijn studenten na een buitenlandbezoek significant meer internationaal georiënteerd ten opzichte van de beginmeting en de groep studenten zonder buitenlandervaring (verschil 2). Met andere woorden: een buitenlandbezoek lijkt een kleine significante positieve impact te hebben op de internationale oriëntatie van studenten.

Achtergrondkenmerken

Het blijkt dat studenten die meer gemotiveerd zijn voor de studie minder internationaal georiënteerd zijn. Wat betreft de (basis) achtergrondkenmerken lijkt uitsluitend het ouderlijk opleidingsniveau een significant effect te hebben. Zo lijkten studenten met hoogopgeleide ouders significant meer internationaal georiënteerd te zijn dan studenten met laagopgeleide ouders.

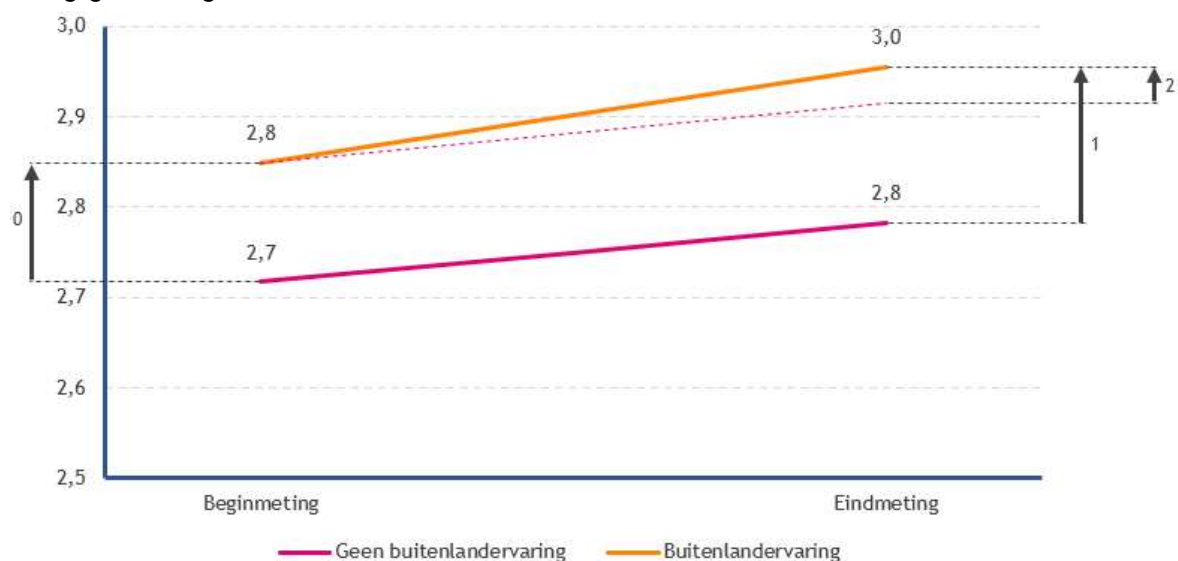
5.4 Europese blik

Tot slot wordt stilgestaan bij de impact van een buitenlandbezoek op de Europese blik van studenten. Voor het ontwikkelen van een schaal zijn een tweetal stellingen gebruikt en met behulp van een factoranalyse is bepaald of met het samennemen van deze twee stellingen tot één schaal wordt voldaan aan de statistische eisen. Deze stellingen, de bijbehorende factorladingen en betrouwbaarheid zijn te vinden in bijlage B.

In het **cross-sectionele onderzoek** is kort stilgestaan bij de twee desbetreffende stellingen en is gebleken dat er een klein maar significant verschil bestaat tussen studenten met en zonder buitenlandervaring. Studenten met een buitenlandervaring zijn meer Europees georiënteerd dan studenten zonder een buitenlandervaring. Verschillen tussen Erasmus+-studenten en free-movers zijn niet gevonden.

Impactanalyse

Wederom hebben we bij de impactanalyse gekeken in hoeverre er een causaliteit bestaat tussen een buitenlandbezoek en de Europese blik. Met andere woorden, of en welke impact een buitenlandbezoek heeft op de Europese blik van studenten. Vanuit de doelstellingen van Erasmus+ kan verondersteld worden dat *studenten na een buitenlandbezoek meer Europees georiënteerd zijn dan studenten zonder een buitenlandervaring*. De verschillen tussen deze twee groepen en de ontwikkeling over de tijd worden weergegeven in figuur 5.3.

Figuur 5.3: Impactanalyse: Europese blik van studenten met en zonder buitenlandervaring (n = 1.482)

Verschil 0 (verschil bij aanvang)

De laatste impactanalyse laat zien dat bij aanvang er een significant verschil bestaat in de mate van het hebben van een Europese blik tussen studenten met de intentie om naar het buitenland te gaan en studenten die uiteindelijk niet gaan. Met andere woorden, studenten die de intentie hebben om naar het buitenland te gaan zijn meer Europees georiënteerd dan studenten zonder buitenlandervaring.

Verschil 1 (externe ontwikkelingen) en 2 (impact):

De tijd laat eveneens een significant effect zien (verschil 1). Zo worden beide groepen studenten over de tijd meer Europees georiënteerd. Echter een buitenlandbezoek laat geen significante impact zien (verschil 2). Zo neemt de Europese blik niet nog meer toe naarmate studenten naar het buitenland zijn geweest ten opzichte van studenten die geen buitenlandervaring hebben opgedaan.

Achtergrondkenmerken

Uitsluitend de beperking van de student en de ouderlijke financiële situatie zijn van de basis achtergrondkenmerken significant. Studenten met een beperking zijn minder Europees georiënteerd dan studenten zonder een beperking. Studenten met een goede financiële situatie zijn meer Europees georiënteerd dan studenten met een minder goede financiële situatie.

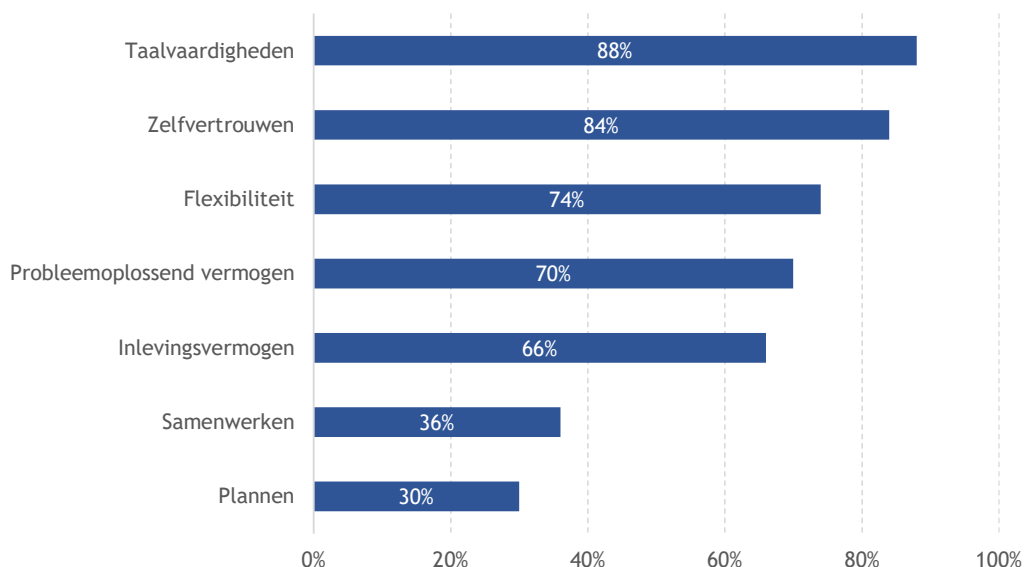
6 Afgestudeerden en de arbeidsmarkt: de rol van een buitenlandervaring

De (Europese) overheid investeert onder andere in uitgaande studentenmobiliteit omdat deze zou moeten leiden tot betere kansen op de (inter)nationale arbeidsmarkt. In dit onderzoek bekijken we in hoeverre een buitenlandervaring hieraan bijdraagt volgens de studenten zelf. We grijpen hiervoor eerst in onderstaand kader terug op de uitkomsten van het cross-sectionele onderzoek. Hierna gaan we middels beschrijvende analyses in op de opgedane vaardigheden die ze gebruiken in het dagelijks leven. Tot slot gaan we middels een kwalitatieve analyse in op de open antwoorden die studenten hebben gegeven over de opbrengsten van hun buitenlandervaring in hun dagelijks werk en/of leven, wat een belangrijk onderdeel is van de Europese doelstellingen van het Erasmus+ Programma.

*In het **cross-sectioneel onderzoek** werd bekeken of afgestudeerden na hun studie werk hebben gevonden en hoe goed zij zich toegerust voelen op de arbeidsmarkt. Uit het onderzoek kwam naar voren dat bijna alle afgestudeerden zonder buitenlandervaring - 96 procent - een baan hebben, en dat is meer dan bij de afgestudeerden met buitenlandervaring (89%). De studenten met en zonder buitenlandervaring voelen zich even goed toegerust op de Nederlandse arbeidsmarkt, maar op de internationale arbeidsmarkt voelen de afgestudeerden met buitenlandervaring zich duidelijk vaker (zeer) goed toegerust (69% vs. 51%).*

6.1 Vaardigheden in de praktijk

Aan de groep afgestudeerden is gevraagd welke vaardigheden en/of competenties ze door de buitenlandreis hebben ontwikkeld en of zij die kennis die ze hebben opgedaan daadwerkelijk inzetten voor hun werk en/of dagelijks leven. Het gaat hier uitsluitend om afgestudeerden die na hun afstuderen of voor werk/studie of eigen ontwikkeling voor minstens twee maanden naar het buitenland zijn geweest (n=50; figuur 6.1).

Figuur 6.1: Vaardigheden en/of competenties die afgestudeerden met een buitenlandervaring hebben ontwikkeld door de buitenlandreis (n=50).

Vrijwel alle afgestudeerden geven aan taalvaardigheden te hebben ontwikkeld, gevolgd door het zelfvertrouwen, flexibiliteit, probleemoplossend vermogen en het inlevingsvermogen. Ongeveer een derde geeft aan beter te kunnen samenwerken en plannen.

6.2 Opbrengsten buitenlandervaring in kwalitatief perspectief

Dit laatste onderdeel beschrijft een kwalitatieve analyse op zeventig open antwoorden die zijn gegeven door afgestudeerden met een buitenlandervaring na hun studie. Aan hen werd in de laatste derde meting de vraag gesteld of ze de eventuele kennis die ze hebben opgedaan tijdens de buitenlandreis gebruiken in hun dagelijks leven of vakgebied (indien werk). De antwoorden van de respondenten zijn ingedeeld in drie overkoepelende thema's die het vaakst terugkwamen. Slechts een handvol deelnemers (vijf) gaf aan dat ze de kennis en vaardigheden niet gebruikten in hun dagelijks leven of vakgebied.

Zoals ook al bleek uit de analyses (hoofdstuk 3 en 4) zijn een flexibele houding en een internationale blik belangrijke opbrengsten voor de respondenten met een buitenlandervaring. Daarnaast wordt werkgerelateerde kennis en taalvaardigheid genoemd als belangrijke opbrengsten van een buitenlandervaring.

Zelfvertrouwen en flexibiliteit

De grootste groep deelnemers gaf aan dat ze tijdens hun dagelijks leven en/of werk meer zelfvertrouwen hadden in de beslissingen die ze moesten nemen en zich flexibeler konden opstellen. Deze vaardigheid werd vaak genoemd in combinatie met zelfstandigheid en doorzettingsvermogen. Tijdens het werk komen respondenten soms voor onverwachte situaties te staan, door de ervaringen die zij hebben opgedaan tijdens hun buitenlandreis geven ze aan hier beter op te kunnen anticiperen.

“Ik voel mij zelfstandiger en weet nu ook dat ik de mogelijkheid en capaciteiten heb om alleen op reis te gaan en mezelf dan te redden.”

Ook helpt dit zelfvertrouwen de betreffende respondenten om voor zichzelf op te komen en beslissingen te nemen waar ze achter te staan.

“Het beste tijdens mijn 3 lange reizen? Dat ik 'nee' mag zeggen tegen de ander en mijzelf op de eerste plek mag zetten.”

Internationale blik

Als tweede kwam het verkregen inzicht in een andere werkomgeving en cultuur terug. Zo geven respondenten met een baan aan dat hun ervaringen uit het buitenland helpen bij het functioneren in een internationale werkomgeving.

“(…) ik heb tijdens mijn buitenlandreis in Azië gereisd en gewoond. In mijn huidige vakgebied werken veel buitenlanders en een groot deel hiervan is Aziatisch. Hoewel mijn collega's niet per se uit hetzelfde land komen als waar ik mijn meeste tijd heb doorgebracht merk ik dat ik veel beter met ze kan werken in vergelijking met de meeste collega's. Ik heb sneller door wat men bedoelt bij taalmoeilijkheden, weet mezelf vaak beter aan te passen aan de culturele situatie en ben minder snel geërgerd door voor ons 'vreemde' gewoontes.”

Andere respondenten benoemen ‘de rust’ en het ‘geduld’ die ze hebben gekregen voor bepaalde situaties. Ook wordt het inzicht in de eigen cultuur benadrukt.

“Meer geduld en meer kennis en respect voor andere culturen. Maar ook meer kennis over de Nederlandse cultuur.”

Werk gerelateerde kennis en taalvaardigheid

Tot slot hebben verschillende respondenten ervaring opgedaan bij buitenlandse bedrijven. Dit heeft er toe geleid dat mensen werkgerelateerde kennis en vaardigheden hebben opgedaan. Deze kennis betreft bijvoorbeeld technische vaardigheden, inzichten in hr-processen of inzicht in de bedrijfsorganisatie.

“(…) Ik maak dagelijks gebruik van de kennis, zowel de opgedane feitelijke kennis als inzichten over hoe organisaties in een ander land georganiseerd zijn.”

7 Conclusies en discussie

Voorliggend rapport behandelde het longitudinale onderzoek naar de impact van het Erasmus+ Programma voor studenten in het hoger onderwijs. Middels een uitgebreide enquête onder (oud) studenten op drie meetmomenten (m0, m1 en m2; 2018-2020) werd onderzocht in hoeverre het Erasmus+ Programma een bijdrage levert aan de ontwikkeling van studenten en daarmee slaagt in zijn vooropgezette doelen. Het onderzoek ging in op praktische aspecten en de ervaring van het buitenlandverblijf, de culturele oriëntatie en omgang met anderen, de ontwikkeling van persoonlijke vaardigheden en een internationale blik, persoonlijke kenmerken en welbevinden, studiehouding en de ervaringen op de arbeidsmarkt. Door middel van een experimenteel design werden de ervaringen van studenten met en zonder buitenlandervaring over de verschillende meetmomenten met elkaar vergeleken.

Bij aanvang van het onderzoek is bekeken welke resultaten uit eerdere longitudinale studies naar de impact van het Erasmus+-mobiliteitsprogramma naar voren zijn gekomen. Deze bevindingen lieten geen eenduidig beeld zien. Waar sommige studies wijzen op een bijdrage van het Erasmus+ Programma aan de Europese waarden/identiteit bij de respondent, vinden andere studies niet direct een verband. Er zijn auteurs die wijzen op culturele verbetering, persoonlijke ontwikkeling en vreemde taalvaardigheid (in vergelijking met studenten die niet naar het buitenland gingen).^{38 39 40} Nederlands kwantitatief longitudinaal onderzoek naar dit thema was (nog) niet voorhanden.

De gepresenteerde analyses naar persoonlijke en interculturele vaardigheden geven verschillende inzichten in de Nederlandse situatie. Ten eerste is gevonden dat voor bijna alle vaardigheden en attitudes de twee groepen studenten (wel vs. geen buitenlandervaring) vanaf meting 0 al significant van elkaar verschillen. Deze bevindingen zijn gecontroleerd voor achtergrondkenmerken als geslacht, leeftijd en sociaaleconomische situatie. Dit betekent dat studenten die uiteindelijk naar het buitenland zullen gaan voorafgaand al een hogere kans hebben op een positiever zelfbeeld, grotere zelfstandigheid en de mate waarin zij openstaan voor reizen en andere culturen. Ook verschillen de twee groepen studenten in interculturele vaardigheden, waarbij de groep die uiteindelijk naar het buitenland gaat hogere gepercipieerde waardes hebben voor culturele oriëntatie, internationale blik en Europese blik.

Bekijken we de resultaten over de tijd en dus de totale analyse dan vinden we voor de mate van flexibiliteit dat een buitenlandervaring hieraan positief bijdraagt. Studenten geven voorafgaand aan het buitenlandbezoek significant lagere waardes aan voor het openstaan voor reizen en andere culturen dan na het buitenlandbezoek. Daarnaast vinden we een significant effect voor de internationale blik die studenten hebben. Meer bepaald gaat het hier om overwegingen om elders te wonen of te werken dan de bekende Nederlandse thuissituatie. De blik naar buiten is letterlijk meer open geworden door de buitenlandervaring. Ook draagt een buitenlandbezoek positief bij aan het vertrouwen dat studenten hebben in anderen. Studenten ontwikkelen na een buitenlandbezoek meer vertrouwen in anderen dan studenten zonder een buitenlandervaring. Een positief effect van een buitenlandbezoek op de mate waarin een student zich Europeaan voelt is niet gevonden. Ook andere effecten van een buitenlandbezoek op persoonlijke vaardigheden zijn niet gevonden.

38 Sigalas, E. (2010). Cross-border mobility and European identity: The effectiveness of intergroup contact during the ERASMUS year abroad. *European Union Politics*, 11(2), 241-265.

39 Jacobone, V., & Moro, G. (2015) Evaluating the impact of the Erasmus programme: skills and European identity, *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 40(2), 309-328.

40 Mitchell, K. (2012). Student mobility and European Identity: Erasmus Study as a civic experience? *Journal of Contemporary European Research*. 8 (4), p 490-518.

Kortom, de twee groepen studenten verschillen al bij aanvang, voordat een buitenlandbezoek überhaupt heeft plaatsgevonden, significant van elkaar. Alleen bij een meer flexibele houding, het vertrouwen in anderen en een internationalere blik is er een significant effect van buitenlandbezoek gevonden. Dit kan er op wijzen dat bovengenoemde vaardigheden en attitudes niet louter een afhankelijke zijn om te bestuderen, maar juist een verklaring kunnen bieden voor de uiteindelijke stap naar het buitenland. Zo zou het kunnen dat studenten die bijvoorbeeld zelfstandiger zijn of een positiever zelfbeeld hebben, de stap naar het buitenland minder groot ervaren dan de groep die deze vaardigheden in mindere maten bezit. Hier zou vervolgonderzoek wellicht meer uitsluitsel over kunnen geven. Ook in het licht van het inclusiviteitsbeleid van Erasmus+, waar voorgaand cross-sectioneel onderzoek uitgebreid op in gaat, kunnen deze inzichten relevante aanknopingspunten geven voor discussie. Want om een meer heterogene groep studenten te bereiken kan ook naast de (sociaaleconomische) achtergrond van de student misschien worden ingezet op persoonlijke vaardigheden en attitudes.

Bijlage A: Methodologische verantwoording

Beperkingen meetinstrumenten

De vragenlijst voor dit MJO is in nauw overleg met het Nationaal Agentschap Erasmus+ en op basis van een uitgebreide inventarisatie van de bestaande literatuur vormgegeven. De keuzes voor de gestelde vragen hebben hoe dan ook onherroepelijk gevolgen gehad voor de resultaten in dit onderzoek. Bepaalde vragen die relevant leken op basis van de bevindingen uit de voorstudie, zijn toch omwille van de vraaglast en het behalen van voldoende respons buiten beschouwing gelaten. Een te lange vragenlijst kan bovendien gevolgen hebben voor de kwaliteit van de antwoorden. Tekenend voorbeeld hierbinnen zijn de afwegingen die zijn gemaakt voor de attitudes ten aanzien van de culturele oriëntatie en internationale blik van de student. Uit eerder onderzoek naar internationale oriëntatie bij vo-scholieren is gebleken dat kennis over Europa sterk afhankelijk is van de algemene interesse in wereld, politiek en maatschappij. En dat leerlingen die de krant lezen, het journaal kijken en met anderen communiceren over Europese aangelegenheden ook meer kennis daarover hebben.⁴¹ Het vermoeden bestond dat intensivering van het mediagebruik en ook gesprekken met ouders een verklarende factor kunnen zijn bij de eventuele impact op bijvoorbeeld de culturele oriëntatie of andere persoonlijke attitudes. Deze vragen zijn uiteindelijk uit de concept vragenlijst gehaald en bijgevolg kan hiervoor niet meer worden gecontroleerd.

Een ander discussiepunt vormen de keuzes die zijn gemaakt voor het meten van bepaalde latente constructen zoals zelfbeeld, flexibele houding en zelfstandigheid. Er is, waar mogelijk, gekozen voor schalen die hun validiteit reeds in eerdere studies hebben bewezen. Toch kon dit niet voor alle vragen en zijn er soms op basis van eigen inzichten en ervaringen vragen geformuleerd. Voorts gaat dit om gepercipieerde waardes die vermoedelijk niet de totale verandering kunnen meten die een respondent doormaakt. Het blijft dan een inschatting die de student zelf maakt. Relevant bij het meten van de impact van het Erasmus+ Programma is dan ook de omgeving mee te nemen. Ouders of directe vrienden kunnen vermoedelijk ook veranderingen waarnemen waar de betrokkene zich niet bewust van is. Kwalitatief onderzoek kan dit gedeeltelijk ondervangen door op bepaalde aspecten dieper in te gaan en concrete voorbeelden aan te dragen tijdens gesprekken. De recente retrospectieve kwalitatieve studie van De Korte en anderen (2019)⁴² laat bovendien zien dat studenten wel degelijk aangeven dat een Erasmus+-reis gevolgen heeft gehad op de zelfstandigheid en bepaalde sociale en communicatieve vaardigheden. Resultaten die niet blijken uit dit meerjarig onderzoek.

Gevolgen COVID-19 uitbraak voor de onderzoeksopzet

De maatregelen die de Nederlandse overheid en buitenlandse overheden hebben getroffen naar aanleiding van de COVID-19 uitbraak hebben ongekende gevolgen gehad voor het internationale (vlieg)verkeer. Dit had vanzelfsprekend gevolgen voor het Erasmus+ Programma. Uit recent onderzoek van de Europese Commissie⁴³ blijkt dat de activiteiten van 74 procent van de mobiliteitsdeelnemers van het Erasmus+ Programma en European Solidarity Corps (74% student of leerling en 26% personeel) werden of worden beïnvloed door de COVID-19 uitbraak. Van deze gedupeerden werd bij 22 procent de activiteiten tijdelijk stopgezet en bij 36 procent van deze groep werden activiteiten definitief geannuleerd. Bij 42 procent van de respondenten werden de activiteiten via verschillende regelingen voortgezet (d.w.z. afstand of online leren). Van de gedupeerden keerde uiteindelijk driekwart huiswaarts.⁴⁴

41 Naayer, H., Maslowski, R., Oonk, G. H., van der Werf, M. P. C., & Bresser, W. (2011). De Europese en internationale oriëntatie in het tweetalig voortgezet onderwijs. University of Groningen.

42 Korte, de, K., Broek, van den, A. & C. Ramakers (2018). De impact van Erasmus+. Een kwalitatief onderzoek naar buitenlandervaringen Erasmus+ van studenten en stafleden. Nijmegen: ResearchNed.

43 De enquête is verzonden naar meer dan 57.000 deelnemers en komt overeen met 40% van het geschatte aantal mensen in mobiliteit op de tijd van de uitbraak van het coronavirus. Bijna 11 800 respondenten vulde de enquête in (74% was student of leerling en 26% personeel).

44 European commission (2020) Survey on the impact of COVID-19 on learning mobility activities.

De impact van deze gevolgen waren dermate groot dat er voor dit onderzoek gekozen is om af te zien van een initiële vierde en laatste meting medio mei-juni (midden in de COVID-19-crisis). Dit heeft tot gevolg dat we de groep studenten minder lang hebben kunnen volgen en er hierdoor dus minder studenten zijn in de onderzoekspopulatie die uiteindelijk naar het buitenland zijn geweest. Dit heeft gevolgen voor de uitsplitsingen die kunnen worden gemaakt bij de toetsende analyses: over te kleine groepen kunnen geen relevante uitspraken worden gedaan. In dit onderzoek zijn daarom de free-movers en de Erasmus+-studenten samengenomen en is in algemene zin gekeken naar het effect van een buitenlandervaring. De resultaten uit de cross-sectionele studie lieten al zien dat de verschillen tussen free-movers en Erasmus+-studenten zeer klein zijn. Een ander gevolg is dat eventuele langetermijneffecten van een buitenlandbezoek niet of gedeeltelijk in kaart kunnen worden gebracht. Meer concreet gaat het om het onderzoek naar de duur van bepaalde effecten en om de gevolgen voor de arbeidsmarkt. Zo werd bij aanvang van het onderzoek de wens uitgesproken om ook te onderzoeken of de impact van het Erasmus+ Programma een duurzame impact betreft en of bepaalde attitudes en vaardigheden blijvend zijn over een langere periode. Naar deze vraag kan geen onderzoek worden gedaan met de beschikbare onderzoeksgegevens.

Respons en selectie respondenten

Gezien tabel A.1 kan geconstateerd worden dat de netto respons in meting 1 en meting 2 aanzienlijk hoger ligt dan in meting 0. Dit komt doordat bij de laatste twee metingen het enkel gaat om studenten die hebben aangegeven nog een keer te willen worden benaderd. Bij de eerste meting zijn bovendien omwille van een hoge respons zoveel mogelijk studenten aangeschreven. De relatief lage netto respons in meting 0 heeft een aantal redenen. Allereerst betreft het hier een zeer specifiek onderwerp dat wellicht op het eerste gezicht niet alle studenten motiveert om een vragenlijst in te vullen, omdat zij bijvoorbeeld de relevantie hiervan niet direct inzien. Ten tweede zaten er vermoedelijk verouderde mailadressen van studenten bij. Een aanzienlijk deel van de contactgegevens van studenten van Erasmus+ waren namelijk afkomstig uit 2014. Ondanks dat bij de “totaal aangeschreven studenten” die studenten die niet bereikt zijn of zich actief hebben afgemeld eruit gefilterd zijn, kan het zijn dat de mailadressen die zijn benaderd niet meer actief worden gebruikt. Bijvoorbeeld omdat de respondent geen student meer is en nu een ander mailadres gebruikt. In meting 1 viel van de studenten die hebben deelgenomen ($n=2.447$) nog maar een klein deel buiten de doelgroep doordat zij uiteindelijk niet gestart zijn, zonder diploma zijn gestopt of tijdelijk zijn gestopt en niet in het buitenland zitten (ca. 2%). In meting 3 is dit eveneens het geval: van de deelgenomen studenten ($n=2.795$) viel maar een aanzienlijk klein deel niet onder de doelgroep (1,5%).

Tabel A.1: Responsberekening per meting

	Meting 0		Meting 1		Meting 2	
	Aantal	Respons %	Aantal	Respons %	Aantal	Respons %
In totaal aangeschreven	84.905	100%	5.080	100%	4.932	100%
Selectie studentenpanel	62.899	74,1%				
Selectie Erasmus+	22.006	25,9%				
In totaal deelgenomen	9.622	11,3%	2.447	48,2%	2.795	56,7%
Deelname studentenpanel	7.247	8,5%				
Deelname Erasmus+	2.375	2,8%				
Bruto respons	9.622	11,3%	2.447	48,2%	2.795	56,7%
Buiten doelgroep						
Niet gestart	845	1,0%	48	0,9%	37	0,8%
Geen toestemming	100	0,1%				
Zonder diploma gestopt	112	0,1%	24	0,5%	36	0,7%
Langer dan 4 jaar afgestudeerd	125	0,1%				
Tijdelijk gestopt en niet in het buitenland	76	0,1%	19	0,4%		
Mbo-studenten	149	0,2%				
Afgestudeerd	1.818	2,1%	736	14,5%	1.117	22,6%
Uiteindelijke doelgroep (netto respons)	8.215	9,7%	2.356	46,8%	2.722	55,2%

Bron: Erasmusplus, 2018 - 2020

Uiteindelijk zijn de drie metingen verwerkt in één databestand, zodat een impactanalyse over de tijd uitgevoerd kon worden. In dit databestand zijn ruim 2.700 respondenten buiten beschouwing gelaten vanwege het gegeven dat zij al in de nulmeting naar het buitenland zijn geweest (tabel A.2). Van deze groep is onmogelijk vast te stellen in welke mate het buitenlandbezoek een impact heeft gehad op de attitude van de studenten. Immers is niet bekend wat zijn of haar attitude op voorhand was. Vervolgens was van een kleine 2.000 respondenten niet bekend of zij wel of niet naar het buitenland zijn geweest. Ook deze groep valt daarmee uit de onderzoekspopulatie. Daarnaast wordt met deze impactanalyse getracht vast te stellen in welke mate de attitude van de student verandert over de tijd. Daarom worden de respondenten met maar één meting (n=1.734) buiten beschouwing gelaten. Tot slot bestond de responsgroep voor een klein deel uit afgestudeerden. Ca 3% was al afgestudeerd op het moment dat de eerste meting werd uitgevoerd. Omdat we met dit onderzoek willen meten wat de impact van Erasmus+ is op de attitude van studenten is besloten dat de respondent gedurende de nulmeting nog een student moest zijn. Aangezien 234 studenten op dat moment al waren afgestudeerd zijn ook zij buiten beschouwing gelaten. Dit alles heeft ertoe geleid dat uiteindelijk 1.482 studenten worden meegenomen in de beschrijvende statistieken.

Tabel A.2: Responsoverzicht trendbestand met alle drie de metingen

	Meting 0, 1 en 2	
	Aantal	Respons %
Totaal aantal respondenten (Bruto respons)	8.215	100%
Meting 0	8.215	100%
Meting 1	2.356	28,7%
Meting 2	2.722	33,1%
In eerste meting al naar het buitenland geweest	2.779	33,8%
Naar het buitenland onbekend	1.986	24,2%
Studenten met maar 1 meting	1.734	21,1%
Aantal afgestudeerden in meting 0	234	2,8%
Uiteindelijke doelgroep	1.482	18,0%

Bron: Erasmusplus, 2018 - 2020

Bijlage B: Tabellen en figuren

Tabel B.1: Intraclasscorrelatiecoëfficiënt per attitude en/of vaardigheid

Persoonlijke en interculturele vaardigheden	Percentage	Significantie
Zelfbeeld en gevoel voor eigenwaarde	80%	,000
Assertiviteit / zelfstandigheid	78%	,000
Flexibiliteit	76%	,000
Vertrouwen in anderen	66%	,000
Culturele oriëntatie	71%	,000
Internationale blik	78%	,000
Europese	67%	,000

Tabel B.2: Schaalconstructie zelfbeeld: De mate waarin de student een positief zelfbeeld heeft

Items	Communaliteiten			Factorloadingen			Eigenwaarde			Betrouwbaarheid		
	M0	M1	M2	M0	M1	M2	M0	M1	M2	M0	M1	M2
1. Over het algemeen ben ik tevreden met mezelf	,597	,610	,628	,773	,781	,793						
2. Soms denk ik dat ik helemaal nergens goed in ben*	,521	,543	,532	,722	,737	,729						
3. Ik heb het gevoel dat ik een aantal goede eigenschappen heb	,369	,366	,375	,607	,605	,612						
4. Ik kan dingen net zo goed doen als de meeste andere mensen	,297	,310	,321	,545	,557	,566						
5. Ik heb het gevoel dat ik niet veel heb om trots op te zijn*	,556	,542	,545	,745	,736	,738						
6. Ik voel me soms nutteloos*	,437	,426	,453	,661	,653	,673	4,897	4,945	5,063	,897	,898	,903
7. Ik heb het gevoel dat ik waardevol ben, ten minste op een gelijk niveau met anderen	,484	,512	,531	,696	,715	,729						
8. Ik zou willen dat ik meer respect had voor mezelf*	,388	,378	,401	,623	,615	,633						
9. Al met al heb ik het gevoel dat ik een mislukking ben*	,582	,587	,592	,763	,766	,770						
10. Ik heb een positieve houding tegenover mezelf	,665	,672	,687	,816	,819	,829						

* Variabele omgecodeerd (hierdoor geldt: hoe hoger de score hoe positiever zelfbeeld)

Tabel B.3: Schaalconstructie studiehouding

Items	Communaliteiten			Factorloadingen			Eigenwaarde			Betrouwbaarheid		
	M0	M1	M2	M0	M1	M2	M0	M1	M2	M0	M1	M2
1. Ik gebruik alle beschikbare tijd om zo snel mogelijk af te studeren	,635	,681	,520	,500	,469	,446						
2. Ik probeer steeds een zo hoog mogelijk cijfer te halen	,278	,290	,242	,514	,535	,488						
3. Ik vind het moeilijk om zelfstandig mijn studie te plannen*	,505	,501	,537	,690	,696	,718						
4. Mijn bezigheden buiten mijn studie verhinderen mij volledig om op te gaan in mijn studie*	,218	,189	,197	,454	,416	,429						
5. Waarom zou ik de studie sneller afronden dan nodig is, het is de mooiste tijd van mijn leven*	,338	,377	,470	,217	,266							
							3,957	4,181	4,082	,840	,851	,842
6. Ik kan alleen bij vlagen goed studeren*	,487	,571	,537	,691	,743	,729						
7. Ik ben tevreden over de studiestatistieken die ik tot nu toe heb geleverd	,224	,241	,209	,471	,490	,444						
8. Ik vind het moeilijk me in te spannen voor oninteressante studieonderdelen*	,320	,372	,368	,555	,588	,597						
9. Ik heb de neiging verplichtingen uit te stellen*	,572	,616	,625	,742	,768	,786						
10. Mijn zelfdiscipline is goed	,648	,681	,666	,788	,813	,809						
11. Ik zou eigenlijk meer tijd moeten besteden aan mijn studie*	,536	,558	,553	,731	,747	,742						

* Variabele omgecodeerd (hierdoor geldt: hoe hoger de score hoe gemotiveerder de student)

Tabel B.4: Schaalconstructie assertiviteit/zelfstandigheid

Items	Communaliteiten			Factorloadingen			Eigenwaarde			Betrouwbaarheid		
	M0	M1	M2	M0	M1	M2	M0	M1	M2	M0	M1	M2
1. Als ik hulp nodig heb bij mijn studie stap ik gemakkelijk af op de betreffende docent	,226	,257	,246	,475	,507	,496						
2. Tijdens groepswork vind ik het vervelend om het woord te nemen*	,379	,416	,417	,616	,645	,646						
3. Een medestudent aanspreken die ik niet goed ken vind ik geen probleem	,470	,453	,469	,686	,673	,685	1,450	1,526	1,528	,687	,706	,706
4. Ik zie er tegenop om in een voor mij nieuwe omgeving (klas of groep) mensen te leren kennen*	,375	,401	,936	,612	,633	,629						

* Variabele omgecodeerd (hierdoor geldt: hoe hoger de score hoe assertiever)

Tabel B.3: Schaalconstructie flexibiliteit: De mate waarin iemand openstaat voor reizen en andere culturen

Items	Communaliteiten			Factorloadingen			Eigenwaarden			Betrouwbaarheid		
	M0	M1	M2	M0	M1	M2	M0	M1	M2	M0	M1	M2
1. Ik kan slecht tegen veranderingen, het liefst laat ik alles bij het oude	,407	,405	,408	,638	,637	,639						
2. Als ik op reis of op vakantie ben, dan moet ik altijd erg wennen aan de nieuwe omgeving	,509	,551	,566	,714	,742	,753						
3. Als ik langer dan een paar dagen weg ben van huis heb ik last van heimwee	,325	,303	,328	,570	,550	,573	1,402	1,414	1,445	,667	,668	,675
4. Ik denk dat ik weinig overeenkomsten heb met mensen uit andere culturen	,160	,155	,142	,400	,394	,377						

Tabel B.4: Schaalconstructie vertrouwen in anderen: De mate van vertrouwen in anderen en andere culturen

Items	Communaliteiten			Factorloadingen			Eigenwaarden			Betrouwbaarheid		
	M0	M1	M2	M0	M1	M2	M0	M1	M2	M0	M1	M2
1. In het algemeen zijn mensen te vertrouwen	,691	,697	,720	,831	,835	,848						
2. In de meeste gevallen zijn mensen behulpzaam	,452	,469	,512	,673	,685	,715	1,463	1,506	1,578	,725	,739	,755
3. Als mensen de kans krijgen, maken ze misbruik van je*	,319	,340	,347	,565	,583	,589						

* Variabele omgecodeerd (hierdoor geldt: hoe hoger de score hoe meer vertrouwen)

Tabel B.5: Schaalconstructie culturele oriëntatie: Culturele oriëntatie en omgang met anderen

Items	Communaliteiten			Factorloadingen			Eigenwaarden			Betrouwbaarheid		
	M0	M1	M2	M0	M1	M2	M0	M1	M2	M0	M1	M2
1. We kunnen veel bijleren van mensen uit andere culturen	,292	,356	,341	,626	,596	,584						
2. In een leefbare samenleving respecteren verschillende culturen elkaar	,328	,333	,321	,573	,577	,566						
3. Geld aan ontwikkelingssamenwerking kunnen we beter investeren in ons eigen land*	,184	,237	,158	,429	,487	,397	1,260	1,338	1,204	,626	,647	,600
4. Migranten dragen bij aan de welvaart van Nederland	,356	,413	,385	,597	,643	,621						

* Variabele omgecodeerd (hierdoor geldt: hoe hoger de score hoe meer cultureel georiënteerd)

Tabel B.6: Schaalconstructie internationale blik: De mate van internationale oriëntatie

Items	Communaliteiten			Factorloadingen			Eigenwaarden			Betrouwbaarheid		
	M0	M1	M2	M0	M1	M2	M0	M1	M2	M0	M1	M2
1. Ik kan me voorstellen dat ik (een tijdje) in het buitenland ga wonen als ik klaar ben met mijn studie	,636	,615	,575	,798	,784	,758						
							1,350	1,356	1,341	,643	,647	,643
2. Ik ben nergens liever dan thuis bij mijn familie en vrienden*	,324	,344	,395	,569	,586	,628						

* Variabele omgecodeerd (hierdoor geldt: hoe hoger de score hoe meer internationaal georiënteerd)

Tabel B.7: Schaalconstructie Europese blik: De mate waarin iemand zich Europeaan voelt

Items	Communaliteiten			Factorloadingen			Eigenwaarden			Betrouwbaarheid		
	M0	M1	M2	M0	M1	M2	M0	M1	M2	M0	M1	M2
1. Ik zie mijzelf als een Europeaan	,555	,580	,568	,745	,762	,754						
2. Ik ben trots op dat ik in Europa woon	,555	,580	,568	,745	,762	,754	1,111	1,160	1,137	,714	,735	,725

Tabel B.8. Aantal studenten per meting naar de basis achtergrondkenmerken

		Meting 0		Meting 1						Meting 2					
		Geen buitenlandervaring		Geen buitenlandervaring		Buitenlandervaring		Ho		Geen buitenlandervaring		Buitenlandervaring		Ho	
Opleidingsniveau	Hbo	39%	578	37%	370	30%	18	37%	388	39%	404	31%	57	38%	461
	Wo	61%	904	63%	620	70%	42	63%	662	61%	632	69%	124	62%	756
	Totaal	100%	1.482	100%	990	100%	60	100%	1.050	100%	1036	100%	181	100%	1.217
Geslacht	Vrouw	72%	1.047	71%	698	76%	44	72%	742	71%	729	74%	134	71%	863
	Man	28%	412	29%	281	24%	14	28%	295	29%	301	26%	46	29%	347
	Totaal	100%	1.459	100%	979	100%	58	100%	1.037	100%	1.030	100%	180	100%	1.210
Etniciteit	Nederlands	90%	1.329	90%	891	82%	49	90%	940	90%	936	90%	163	90%	1.099
	Migratieachtergrond	10%	153	10%	99	18%	11	10%	110	10%	100	10%	18	10%	118
	Totaal	100%	1.482	100%	990	100%	60	100%	1.050	100%	1.036	100%	181	100%	1.217
Leeftijd	< 20 jaar	41%	602	19%	183	3%	2	18%	185	3%	32	0%	0	3%	32
	20 - 22 jaar	43%	626	58%	568	50%	29	58%	597	57%	586	58%	105	57%	691
	23 - 25 jaar	11%	167	17%	163	41%	24	18%	187	30%	310	30%	54	30%	364
	26 jaar of ouder	4%	64	7%	65	5%	3	7%	68	10%	104	12%	21	10%	125
	Totaal	100%	1.459	100%	979	100%	58	100%	1.037	100%	1.032	100%	180	100%	1.212
Functiebeperking	Geen aandoening	66%	968	66%	640	78%	45	66%	685	64%	666	72%	131	66%	797
	1 of meerdere aandoeningen	34%	491	34%	335	22%	13	34%	348	36%	369	28%	50	34%	419
	Totaal	100%	1.459	100%	975	100%	58	100%	1.033	100%	1.035	100%	181	100%	1.216
Ouderlijk opleidingsniveau	Eerste generatie ho	37%	519	37%	346	36%	21	37%	367	37%	370	33%	58	36%	428
	Tweede generatie ho	63%	891	63%	600	64%	37	63%	637	63%	625	67%	120	64%	745
	Totaal	100%	1.410	100%	946	100%	58	100%	1.004	100%	995	100%	178	100%	1.173
Ouderlijke financiële situatie	Situatie is (helemaal) niet goed	47%	680	48%	468	41%	24	48%	492	48%	492	41%	74	47%	566
	Situatie is (heel) goed	53%	775	52%	509	59%	34	52%	543	52%	539	59%	106	53%	645
	Totaal	100%	1.455	100%	977	100%	58	100%	1.035	100%	1.031	100%	180	100%	1.211

